

Tilburg University

De legitimiteit van sociale zekerheid. Een sociologische analyse van motieven voor solidariteit

van Oorschot, W.J.H.

Published in:
Sociale zekerheid

Publication date:
2000

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van Oorschot, W. J. H. (2000). De legitimiteit van sociale zekerheid. Een sociologische analyse van motieven voor solidariteit. In S. Klosse (Ed.), *Sociale zekerheid: Een ander gezichtspunt. Toekomstperspectief vanuit vier disciplines* (pp. 37-76). Die Keure.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

DE LEGITIMITEIT VAN SOCIALE ZEKERHEID

Een sociologische analyse van motieven voor solidariteit

Dr. Wim VAN OORSCHOT

1. INLEIDING

Het schetsen van de toekomst van de sociale zekerheid vanuit sociologisch perspectief is een bijzondere opgave. Wat is immers het sociologisch perspectief? Het is bekend dat de sociologie rijk is aan verschillend gearde paradigma's, die elkaar op zijn best, zoals het overigens ook hoort, beconcurreren, maar die niet zelden in een regelrechte strijd met elkaar verwickeld zijn. Het is hier niet de plaats om de voor- en tegens en de waar- of onwaarheden van bijvoorbeeld de conflictsociologie, het structureel-functionalisme en het symbolisch-interactionisme door te nemen, om maar een paar van de hoofdstromingen te noemen. Ik breng de theoretische verscheidenheid van de sociologie slechts ter sprake om aan te geven dat het noodzakelijk is dat iemand die op de toekomst van de sociale zekerheid een sociologische visie moet geven, er goed aan doet eerst kort iets te zeggen over zijn visie op de sociologie.

Ik beschouw de sociologie, ten eerste, als een sociale wetenschap waarvan de kernvraag betrekking heeft op de verhouding tussen collectiviteit en individu, meer specifiek, op de vraag of en hoe sociale orde en individuele autonomie tegelijkertijd mogelijk zijn. Zo bezien is de sociologie een rechtstreeks uitvloeisel van het sociaal-kontraktsdenken dat zich vanaf de 17^e eeuw ontwikkelde in de sociale filosofie. De 19^e eeuwse grondleggers van de sociologie, zoals Comte, Durkheim, Weber en Marx, refereren dan ook veelvuldig aan de werken van Thomas Hobbes, Jean-Jacques Rousseau en Adam Smith. Ook in de 20^e eeuwse sociologie van bijvoorbeeld Georg Herbert Mead, Talcott Parsons en Anthony Giddens staan de betrekkingen tussen individu en maatschappij centraal. Ten tweede ga ik er van uit dat sociale instituties, door Durkheim sociale feiten genoemd, als belangrijkste functie hebben om de specifieke behoeften en verwachtingen van maatschappij en individuen met elkaar in evenwicht te brengen. Instituties reguleren zo het bestaan van het sociale tussen orde en chaos, het individuele bestaan tussen vervreemding en anomie.

Bezien we de sociale zekerheid als een sociale institutie, dan kan ze gedefinieerd worden als de institutie, die als functie heeft om de maatschappelijke en individuele behoeften aan zekerheid met elkaar in evenwicht te brengen, ze

wellicht beide tegelijkertijd te bedienen. Dit is een reële functie, omdat er een fundamentele spanning aanwezig is tussen systeemzekerheid en actorzekerheid, welke bijvoorbeeld manifest wordt in tijden van economische recessie, waarin kostenbeheersing nodig is in een context van sterk stijgende aanspraken op uitkeringen. Maar ze toont zich bijvoorbeeld ook in de spanning tussen noodzakelijke solidariteit en gewenste keuzevrijheid, tussen uitvoeringsdoelmatigheid en rechtvaardigheid in individuele gevallen, en tussen de geloofwaardigheid van het sociale-zekerheidssysteem en de wijze waarop individuele burgers ervan gebruik maken. Waar de institutie sociale zekerheid zijn functie voor langere tijd niet vervult, er met andere woorden niet in slaagt om de spanning tussen systeemzekerheid en actorzekerheid op te heffen, zal ze aan maatschappelijke legitimiteit, en daarmee aan stabiliteit en bestaansrecht, inboeten.

Een basale sociologische vraag rond de toekomst van de sociale zekerheid is dan ook of er zich in de toekomst spanningen voor kunnen doen tussen systeem- en actorbehoefte, die onvoldoende gereguleerd zouden kunnen worden. Met een blik op de toekomst, enkele lijnen doortrekkend, zou men een aantal factoren kunnen benoemen die een rol zouden kunnen spelen. De toekomstige systeembehoefte aan zekerheid worden volgens velen beïnvloed door processen van Europese integratie en globalisering. Op het niveau van actoren zal een verdergaande individualisering en flexibilisering van de levensloop gevolgen kunnen hebben voor de behoefte aan zekerheid. Maar of de combinatie van dergelijke trends tot onoverkomelijke spanningen aanleiding zal geven, lijkt eerder een kwestie van koffie dik kijken, van een optimistische of pessimistische grondhouding, dan een kwestie waartoe op grond van objectieve wetenschappelijke inzichten vooraf iets wezenlijks geconcludeerd kan worden. Eerdere sociologische prognoses over de toekomst van de sociale zekerheid hebben namelijk aangetoond hoe moeilijk het is om het wat dit betreft bij het rechte eind te hebben.

Ik wil het hier dan ook niet hebben over de vraag of er zich in de toekomst van de sociale zekerheid een fundamentele, ongereguleerde spanning voor zal doen, die tot maatschappelijke illegitimiteit van het sociale-zekerheidsstelsel zou leiden, en welke dit dan zou kunnen zijn. Wat ik wel ter sprake wil brengen is in eerste instantie juist de vraag waarom vroegere prognoses het niet bij het rechte eind hebben gehad; waarom ontwikkelingen in de legitimiteit van sociale zekerheid en verzorgingsstaat door sociologen verkeerd voorspeld zijn. Als resultaat daarvan kunnen we conclusies trekken die misschien niet zozeer de voorspelkracht van de sociale-zekerheidssociologie verbeteren, maar die wel aanwijzingen bevatten voor het tijdig signaleren van een mogelijk legitimiteitsprobleem, als wel voor de condities waaronder legitimiteit gewaarborgd kan worden. In mijn verdere

analyse zullen de motieven die burgers kunnen hebben om de sociale zekerheid te steunen centraal staan.

Laten we eerst kijken naar vroegere voorspellingen en hun klaarblijkelijke onjuistheid.

2. EEN LEGITIMITEITSCRISIS?

Vanaf het moment dat de Westerse na-oorlogse verzorgingsstaten hun volwassen stadium naderden hebben sociologen zich zorgen gemaakt over hun toekomst. Verschillende auteurs hebben een regelrechte crisis voorspeld die op zou treden als gevolg van een sterk verlies aan legitimiteit. Illich¹ en Lasch² wezen op het gevaar van de ondemocratische en onderdrukkende tendensen van de groeiende verzorgingsstaatbureaucratie. Rose en Peters³ voorzagen verzet van de 'abused taxpayer', wat zou optreden als economische recessie sterke belasting- en premiestijgingen tot gevolg zou hebben. Crozier et al⁴ vreesden dat de democratische grondslag van de moderne verzorgingsstaat aanleiding zou geven tot 'rising expectations' onder brede lagen van de bevolking. Politici zouden niet aan de druk van eisende belangengroepen kunnen weerstaan, waardoor de verzorgingsstaat uiteindelijk onbeheersbaar zou worden. En Wilensky⁵ was van mening dat de nieuwe, door individualistisch egoïsme gedreven middenklasse, ontstaan als resultaat van moderne productieverhoudingen en arbeidsdeling, zou gaan weigeren aan een verzorgingsstaat bij te dragen, die in hun ogen vooral aan anderen voordelen bood. Culturele argumenten vinden we bij Ingelhart⁶ en Zijderfeld.⁷ Volgens de eerste zou de groeiende groep van 'post-materialisten' niet geïnteresseerd zijn in materiele en sociaal-economische opgaven en problemen van de verzorgingsstaat. En volgens Zijderfeld stimuleert de

¹ I. ILLICH, *Deschooling society*, Harmondsworth, Penguin, 1973.

² C. LASCH, *The culture of narcissism*, New York, Norton, 1978.

³ R. ROSE and B. PETERS, *Can government go bankrupt?* New York, Basic Books, 1978.

⁴ M. CROZIER, S. HUNTINGTON and J. WATANUKI (eds.), *The crisis of democracy*, New York, New York University Press, 1975.

⁵ H. WILENSKY, *The welfare state and equality: structural and ideological roots of public expenditure*, Berkely, University of California Press, 1975.

⁶ R. INGLEHART, *The silent revolution: changing values and political styles among western publics*, Princeton, Princeton University Press, 1977; R. INGLEHART, *Culture shift in advanced society*, Princeton, Princeton University Press, 1990.

⁷ A. ZIJDERVELD, "Het ethos van de verzorgingsstaat" (The ethic of the welfare state), *Sociale Wetenschappen*, 1979 vol. 22, nr. 3, 179-203.

verzorgingstaat een 'immoralistisch ethos', op grond waarvan burgers vooral van de verzorgingsstaat trachten te nemen, en zo weinig mogelijk willen geven. In meer recente literatuur wordt het argument van de terughoudende middenklasse herhaald, zoals bijvoorbeeld door Galbraith,⁸ die er voor waarschuwt dat de 'comfortable majority' niet genegen zal zijn degenen te helpen die nog steeds arm zijn. Maar er wordt ook gewezen op de gevolgen van de moderne 'risico samenleving' of 'risk society'.⁹ Nieuwe sociale en fysieke risico's en onzekerheden, die o.a. samenhangen met vervuiling en globalisering, zouden voor alle sociale lagen even sterk gelden, terwijl burgers geen geloof meer hebben in de mogelijkheid van de overheid om ze te beheersen.

Als deze pessimistische visies enige werkelijke grond hebben, dan zou men inmiddels hebben moeten kunnen vaststellen dat er een diepe kloof aanwezig is tussen wat de verzorgingstaat is of wil zijn, en wat het publiek met betrekking tot sociale bescherming zou willen of verwachten. Men zou verwachten dat het publiek inmiddels massaal zijn vertrouwen in sociale zekerheid en verzorgingsstaat had opgezegd. Echter, in werkelijkheid kunnen we constateren dat hiervan geen sprake is. Sterker nog, uit vele internationaal vergelijkende studies blijkt dat de publieke steun voor de verzorgingsstaat vanaf de jaren zeventig onveranderlijk hoog tot zeer hoog is gebleven. Tijdens de recessie van de jaren tachtig is weliswaar een kleine 'dip' opgetreden, wat enige indicatie is voor een 'abused taxpayer'-effect zoals Rose en Peters dat voorsagden, maar zelfs toen was het volgens Ringen¹⁰ nog '...simply nonsense to speak of a crisis of legitimacy'. Meer recent heeft Pierson¹¹ uit verschillende opinie-onderzoeken geconcludeerd dat 'There is little evidence ... of large-scale popular backlash against the welfare state'. En Pettersen,¹² die opinie trends analyseerde op grond van meerdere studies in Europese landen, concludeert dat '...there is no evidence that welfare states, or specific welfare programs, are generally losing support over time...'. Gelijklopende conclusies kan men ten overvloede ook aantreffen in vergelijkende studies van Ferrera,¹³ Ploug¹⁴ en Abrahamson.¹⁵

⁸ J. GALBRAITH, *The culture of contentment*, Penguin, 1992.

⁹ U. BECK, *Risk society*, Polity Press, Cambridge, 1986; A. GIDDENS, *Beyond left and right?*, Cambridge, Polity Press, 1994.

¹⁰ S. RINGEN, *The possibility of politics: a study in the political economy of the welfare state*, Oxford, Clarendon Press, 1987, 63.

¹¹ P. PIERSON, *Beyond the welfare state?*, Cambridge, Polity Press, 1991, 171.

¹² P. PETERSEN, "The welfare state: the security dimension" in O. BORRE and E. SCARBROUGH (eds.), *The scope of government*, Oxford, Oxford University Press, 1995, 229.

¹³ M. FERRERA, *EC Citizens and social protection*, Pavia, University of Pavia, 1993.

Het is duidelijk dat feitelijke gegevens de pessimistische verwachtingen over de ontwikkeling van de legitimiteit van sociale zekerheid en verzorgingsstaat tegenspreken. Een voor de hand liggende vraag is natuurlijk, hoe dit kan worden verklaard. Alhoewel de tegenspraak door anderen ook is geconstateerd, is deze vraag nog niet diepgaand aan de orde gesteld. Pettersen¹⁶ oppert de suggestie dat men eigenlijk twee typen theorieën moet combineren om te begrijpen waarom burgers de verzorgingsstaat al of niet ondersteunen. De dominante theorie, herkenbaar in de visie van Rose en Peters of in die van Wilensky, is dat individuen zich laten leiden door overwegingen van eigenbelang. Men steunt de verzorgingsstaat enkel als die persoonlijk voordeel oplevert. Het andere type theorie stelt dat waarden en normen een rol spelen. Burgers steunen de verzorgingsstaat omdat die uitdrukking geeft aan waarden als gelijkheid, rechtvaardigheid en solidariteit. Of omgekeerd, ze steunen die niet in het geval ze een immoralistisch ethos hebben. Een dergelijke dichotomie, tussen op eigenbelang en op waarden georiënteerde motivaties, vinden we terug in de meer fundamenteel theoretische literatuur over de relatie tussen individu en verzorgingsstaat. Kangas¹⁷ en Lindenberg¹⁸ bijvoorbeeld bespreken in dit verband de gedragsmodellen van de 'homo economicus' en de 'homo sociologicus', Taylor-Gooby¹⁹ contrasteert 'instrumental rationality' met 'normative behaviour', Elster²⁰ 'selfishness' met 'altruism' en Mansbridge²¹ 'self-interest' met 'love and duty'. Al deze auteurs wijzen erop dat beide typen van rationaliteit of motivatie tegelijkertijd aanwezig kunnen zijn, en dat culturele en structurele omstandigheden de sterkte en aard van motivatie patronen bepalen.

¹⁴ N. PLOUG, *The welfare state: consistent attitudes in a changing world*, Paper presented at the ISA RC 19 Annual Meeting, Canberra, Australia, 19-23 August 1996.

¹⁵ P. ABRAHAMSON, "Combating poverty and social exclusion in Europe" in W. BECK, L. VAN DER MAESEN and A. WALKER (eds.), *The social quality of Europe*, The Hague, Kluwer Law International, 1997.

¹⁶ P. PETERSEN, "The welfare state: the security dimension" in O. BORRE and E. SCARBROUGH (eds.) *The scope of government*, Oxford, Oxford University Press, 1995.

¹⁷ O. KANGAS, "Self-interest and the common good: the impact of norms, selfishness and context in social policy opinions", *Journal of Socio-economics* 1997, vol. 26, nr. 5, 475-494.

¹⁸ S. LINDENBERG, "Homo socio-economicus: the emergence of a general model of man in the social sciences", *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 1990, nr. 146, 727-748.

¹⁹ P. TAYLOR-GOOPY, "Markets and motives", *Journal of Social Policy* 1999, vol. 28, nr. 1, 97-114.

²⁰ J. Elster, "Selfishness and altruism" in J. MANSBRIDGE (ed.), *Beyond self-interest*, Chicago, University of Chicago Press, 1990, 44-52.

²¹ J. MANSBRIDGE, "On the relation of altruism and self-interest" in J. MANSBRIDGE (ed.), *Beyond self-interest*, Chicago, University of Chicago Press, 1990, 133-143.

Kortom, Pettersen's suggestie lijkt dus hout te snijden. Het zou kunnen zijn dat we voor het begrijpen van de blijvende maatschappelijke legitimiteit van de verzorgingsstaat oog moeten hebben voor het feit dat individuen geleid kunnen worden door beide typen van motivaties. Bijvoorbeeld, mensen met midden en hogere inkomens worden in de dominante theorie verondersteld een anti-verzorgingsstaat houding te hebben, omdat ze (op zeker moment) verhoudingsgewijs meer betalen dan ontvangen. Maar het zou kunnen dat ze vanwege hun, met het hogere inkomen samenhangende, gemiddeld hogere opleiding in sterkere mate een morele plicht tot solidariteit ervaren. Een structurele toename van midden en hogere inkomens zou dan niet, zoals Rose en Peters of Galbraith suggereren, tot een evenredige afname van steun voor de verzorgingsstaat leiden. Een ermee samenhangende structurele stijging van het opleidingsniveau zou namelijk een tegengesteld effect kunnen hebben.

Als we Pettersen's suggestie volgen doen zich echter twee empirische problemen voor. Ten eerste, het is nog grotendeels onbekend welke motivatiepatronen er in de moderne samenleving ten aanzien van de verzorgingsstaat aanwezig zijn, in welke mate bepaalde groepen verschillende patronen kennen, en hoe verschillen in patronen verklaard zouden kunnen worden. Recent lijkt men meer oog te krijgen voor de normatieve basis voor de verzorgingsstaat,²² maar de dominante visie is nog steeds dat moderne burgers vooral gedreven worden door eigenbelang. Ten tweede, de motivaties van mensen om sociale zekerheid en verzorgingsstaat al of niet te steunen zijn tot op heden enkel indirect gemeten. Gewoonlijk wordt uit de invloed, die profijtindicatoren als leeftijd, inkomen en geslacht, of waarde-indicatoren als egalitarisme, politieke preferentie en individualisme, hebben op de meningen over verzorgingsstaat(arrangementen), afgeleid welke motivaties een rol spelen.²³ Het probleem met indirecte meting is echter dat het relatieve belang van beide motivatie typen er niet goed mee vast te stellen is, dat er zich serieuze geldigheidsproblemen voordoen, en dat het niet

²² C. OFFE, "Democracy against the welfare state" in J. MOON (ed.), *Responsibility, rights and welfare*, Boulder, USA, Westview Press, 1988; E. PAPADAKIS and C. BEAN, "Popular support for the welfare state: a comparison between institutional regimes", *Journal of Public Policy* 1993, vol. 13, nr. 3, 227-254; K. HINRICHS, *Social insurances and the culture of solidarity: the moral infrastructure of interpersonal redistributions*, paper presented at the ISA RC19 conference 'Comparative research on welfare state reforms', Canberra, 19-23 August 1996; M. PEILLON, "A qualitative comparative analysis of welfare legitimacy", *Journal of European Social Policy* 1996, vol. 6, nr. 3, 175-190.

²³ Zie bijv. R. COUGHLIN, *Ideology, public opinion and welfare policy: attitudes towards taxes and spending in industrialized societies*, Institute of International Studies, 1980; BERKELY en M. PEILLON, "Support for welfare in Ireland: legitimacy and interest", *Administration* 1995, vol 43, nr. 3, 3-21 voor besprekingen van dergelijke studies.

goed toelaat om de structurele en culturele determinanten van motivatie patronen te analyseren.

Voor een beter inzicht in de legitimiteit van sociale zekerheid en verzorgingsstaat is het daarom nodig een adequaat theoretisch en empirisch beeld te krijgen van de motivaties die mensen kunnen hebben om deze instituties te steunen. Dit nu is precies het doel van onze bijdrage. In het volgende zullen we eerst op grond van sociologische theorieën over solidariteit een typologie van motieven presenteren. Dergelijke theorieën hebben betrekking op de vraag waarom en onder welke omstandigheden individuen bereid zijn collectieve belangen te laten prevaleren over hun persoonlijk belang. We beschouwen verzorgingsstaatarrangementen en sociale zekerheid als zaken van gemeenschappelijk belang. Vervolgens geven we de resultaten weer van een empirisch onderzoek, waarin een op de typologie gebaseerd direct meetinstrument van motivaties is toegepast. De onderzoeksvragen betroffen de aard, de sterkte en de determinanten van publieke steun voor de sociale zekerheid.

3. SOCIOLOGEN OVER SOLIDARITEIT: MOTIEVEN VOOR HET BIJDRAGEN AAN COLLECTIEVE BELANGEN

3.1. *Mechanische en organische solidariteit*

Voor de negentiende-eeuwse grondlegger van de sociologie, Emile Durkheim, staat solidariteit, positief geformuleerd, voor datgene wat individuen aan elkaar bindt tot een relatief zelfstandige maatschappij, of negatief geformuleerd, voor datgene wat weerstand biedt tegen het uiteenvallen van een maatschappij.²⁴ De twee hoofdbronnen van solidariteit die hij onderscheidt duidt Durkheim kort aan met: '...the likeness of consciences and the division of social labor'.²⁵ Van 'likeness of consciences' is sprake als individuen dezelfde wezenlijke culturelementen delen, waardoor ze elkaar als leden van een groep herkennen en erkennen. Op grond hiervan kunnen ze zich in elkaar inleven, elkaars lot aantrekken en een solidaire eenheid vormen. In deze vorm van mechanische solidariteit identificeert het individu zich sterk met de ruimere groep. Er is sprake van een intens wij-gevoel en weinig ruimte voor individualiteit. Deze cultureel

²⁴ N. LUHMAN, *The differentiation of society*, New York, Columbia University press, 1982, 7-8.

²⁵ E. DURKHEIM, *The division of labor in society* (Translated by George Simpson), New York, The Free Press, 1966/1893, 226.

gebaseerde onderlinge lotsverbondenheid heeft dan ook impliciet tot gevolg dat het groepsbelang kan prevaleren over de individuele belangen van de leden.

De tweede solidariteitsbron ontspringt aan de 'division of labor', ofwel arbeidsdeling. Deze maakt immers dat mensen voor wat betreft hun levenskansen wederzijds afhankelijk zijn van elkaar. Arbeidsdeling genereert zo een structurele onderlinge lotsverbondenheid. Volgens Durkheim moet de wederzijdse afhankelijkheid erkend en gereguleerd worden wil een complex sociaal systeem als de moderne maatschappij blijven bestaan. Deze moderne, organische solidariteit moet dus georganiseerd worden, en wel door middel van regels voor samenwerking die het individu dwingen '...to act in view of ends which are not strictly his own, to make concessions, to consent to compromises, to take into account interests higher than his own'.²⁶ Met andere woorden, organische solidariteit veronderstelt expliciet dat individuen hun eigen belang opzij zetten voor het algemeen belang.

⁄Solidariteit is volgens Durkheim functioneel noodzakelijk voor het bestaan van gemeenschappen, omdat de binding tussen individuen en groepen in een sociaal systeem het mogelijk maakt dat collectieve belangen behartigd worden. Voor een sociaal systeem met te weinig solidariteit dreigt desintegratie, eenvoudigweg omdat de belangen van de gemeenschap als geheel dan onvoldoende gerealiseerd kunnen worden.²⁷

Durkheim beschouwt solidariteit verder nadrukkelijk als een eigenschap van een sociaal systeem. Het gaat bij de kans op het (voort)bestaan van gemeenschappen om de feitelijke mate van solidariteit die de gemeenschap de facto kan organiseren, en niet om de gevoelens van solidariteit die afzonderlijke leden hebben of ervaren. Uiteraard zijn dergelijke gevoelens niet onbelangrijk. De feitelijk gerealiseerde solidariteit moet immers geaccepteerd en ondersteund worden door de leden van de gemeenschap. En gevoelens van solidariteit spelen hierbij zeker een rol. Maar zoals we straks zullen zien zijn er ook andere motieven of rationaliteiten mogelijk.

²⁶ E. DURKHEIM, *The division of labor in society* (Translated by George Simpson), New York, The Free Press, 1966/1893, 227.

²⁷ Zie ook T. PARSONS, *The social system*, London, Routledge & Kegan Paul, 1951, 96 e.v.

3.2. *Communale en associatieve relaties*

Waar Durkheim het solidariteitsvraagstuk benadert vanuit macro-optiek, door het te beschouwen als een kenmerk van een maatschappij, daar benadert Max Weber de kwestie vanuit micro-optiek, door het te beschouwen als een kenmerk van sociale relaties tussen individuen.²⁸ Sociale relaties zijn volgens Weber solidair als ze gericht zijn op belangen die de afzonderlijke individuen overstijgen en als zodanig binding tussen hen bewerkstelligen. Hij onderscheidt twee typen solidaire relaties (refererend aan Tönnies bekende dichotomie van *Gemeinschaft und Gesellschaft*). Als eerste is er het type van *Vergemeinschaftung*,²⁹ waarvan sprake is als het handelen van betrokkenen plaatsvindt op basis van het gevoel bij elkaar te horen. Dit gevoel kan volgens Weber een affectueel-emotionele basis hebben (bijv. tussen ouder en kind), een traditionele (bijv. tussen twee leden van een geloofsgenootschap) of een culturele (bijv. tussen twee leden van een standsgroepering). De binding, ofwel het solidaire element, ligt hier dus in 'fellow-feeling', een gedeeld wij-gevoel op grond waarvan men elkaar (h)erkent als leden van eenzelfde groep. Het tweede type is de *Vergesellschaftung* (vertaald als 'associative relationship'). Hier vindt het handelen van betrokkenen plaats op grond van een rationele overeenkomst inzake de wederzijdse aanpassing van elkaars belangen. Deze belangen kunnen betrekking hebben op zowel materiele als immateriële waarden. Kern van de associatieve relatie is dat ze utiliteitsgericht is. Met andere woorden, ze beoogt een zekere nuttigheid die voor beide partijen van belang is.

Als nadere toelichting op de twee typen solidaire relaties stelt Weber op de eerste plaats dat beide typen elkaar niet uitsluiten. Binnen een gezin, bijvoorbeeld, komen ze gewoonlijk beide tegelijkertijd voor: er is een gevoel van bij elkaar te horen en één te zijn, maar er worden ook rationele afspraken gemaakt over het aanpassen aan elkaars belangen. Een tweede opmerking van Weber is, dat een communale relatie niet vereenzelvigd moet worden met harmonie en vrijwilligheid. Integendeel, binnen dergelijke relaties zijn conflicten niet ongewoon. En als een van de betrokken partijen zwakker is dan de andere, dan zijn er zelfs in de meest intieme communale relaties allerlei vormen van dwang en onderdrukking aanwezig om potentiële conflicten te beheersen.

²⁸ WEBER in A. HENDERSON and T. PARSONS, *Max Weber: the theory of social and economic organization*, New York, The Free Press, 1964, m.n. 136-139.

²⁹ Door Henderson en Parsons vertaald als 'communal relationship'.

3.3. Bronnen van solidariteit: gedeelde identiteit en gedeelde utiliteit

Uit het voorgaande kunnen we als eerste concluderen dat solidariteit door Durkheim en Weber gezien wordt als een kenmerk van sociale relaties. Solidariteit is voor hen dus een toestandsvariabele, geen waarde, gevoel of norm voor het handelen.³⁰ De toestand heeft betrekking op de mate van binding tussen individuen en groepen onderling of met de ruimere maatschappij, die het mogelijk maakt dat collectieve belangen behartigd worden. Dit impliceert dat in een sociaal systeem met een *sterkere* solidariteit collectieve belangen gemakkelijker en in grotere mate behartigd kunnen worden. Een *ruimere* solidariteit houdt in dat er meer belangen als collectief erkend worden of dat de collectiviteit ruimer gedefinieerd wordt.

De hoofdbron van waaruit solidariteit als maatschappelijke binding ontspringt is onderlinge lotsverbondenheid tussen individuen en groepen. Er zijn twee typen: lotsverbondenheid omdat men zich wederzijds met elkaar identificeert, men voelt zich één; en lotsverbondenheid omdat men wederzijds van elkaar afhankelijk is voor het realiseren van levenskansen, men heeft elkaar nodig. Het eerste type is een cultureel gebaseerde lotsverbondenheid, waarnaar Durkheim's 'conscience collective' verwijst op macro-niveau en Weber's communale relatie op micro-niveau. Men zou dit type *gedeelde identiteit* kunnen noemen. Het tweede type is een structureel gebaseerde lotsverbondenheid, waarnaar Durkheim's wederzijdse

³⁰ Om duidelijker te maken wat bedoeld wordt met solidariteit als 'kenmerk van een sociaal systeem' of als 'toestandsvariabele' kan een vergelijking met het begrip gelijkheid dienstig zijn. Gelijkheid als systeemkenmerk heeft betrekking op de feitelijke mate waarin delen van het systeem op bepaalde dimensies gelijk zijn. Op de dimensie inkomen, bijvoorbeeld, is een gelijke (genivelleerde) verdeling mogelijk tussen individuen of huishoudens of een ongelijke (gedenivelleerde). De mate van feitelijke inkomens(on)gelijkheid kan zelfs uitgedrukt worden in een enkel cijfer (o.a. de Theil-coëfficiënt). Dit nu is wat anders dan gelijkheid als de culturele of politieke waarde, die zegt dat gelijkheid nastrevenswaardig is, of dan een gevoel van (on)gelijkheid. Het is duidelijk dat er tussen de verschillende betekenissen van het gelijkheidsbegrip een discrepantie kan bestaan: bijvoorbeeld, de feitelijke mate van inkomensnivellering zal sommigen te ver gaan, voor andere echter zal ze nog achterblijven op hun opvattingen over wat goed of slecht is. Analoog aan het gelijkheidsbegrip heeft solidariteit verschillende betekenissen. Het kan opgevat worden als een kenmerk van een sociaal systeem, zoals Durkheim en Weber dat doen, als een waarde die men hanteert, of als een gevoel dat men heeft. Een en ander sluit elkaar niet uit en het is goed mogelijk om de verschillende betekenissen van solidariteit in hun onderling verband te bestuderen. Zie bijv. Van Oorschot et al. voor een historische studie van de relatie tussen solidariteit als systeemfeit en solidariteit als waarde op het terrein van de sociale zekerheid: W. VAN OORSCHOT, C. BOOS en L. GELEIJNSE, *Solidair of Selectief? Een kritische evaluatie van toepassing van het selectieve-marktmodel in de sociale zekerheid*, Deventer, VUGA, 1996.

afhankelijkheid als gevolg van arbeidsdeling verwijst en Weber's associatieve relatie. Dit type zou men *gedeelde utiliteit* kunnen noemen.

3.4. Rolverplichtingen

Talcott Parsons opvatting, dat solidariteit inhoudt dat collectieve belangen voorrang kunnen hebben op individuele belangen, sluit aan bij die van de klassieke sociologen. In het kader van zijn algemene handelingstheorie onderscheidt en analyseert hij verschillende typen van handelen. Solidair handelen noemt hij 'collectivity-oriented' handelen, wat in tegenstelling staat tot 'self-oriented' handelen.³¹ Collectief-georiënteerd handelen richt zich expliciet op de belangen en de samenhang van een groep of ruimer sociaal systeem. Zelf-georiënteerd handelen is handelen dat indifferënt is ten aanzien van ruimere belangen en samenhang.

Solidair zijn, of collectief georiënteerd handelen, beschrijft Parsons in het kort als '...taking responsibility as a member of the collectivity'.³² Dit houdt volgens hem meer in dan alleen loyaal zijn aan een groep of een systeem. Loyaliteit is collectief-georiënteerd handelen op basis van vrijwilligheid. Dergelijk handelen wordt pas solidair handelen op het moment dat het niet vrijwillig is, maar opgelegd in de zin van een aan institutionele rollen gekoppelde gedragsverwachting. Maatschappelijke binding vindt in de optiek van Parsons namelijk basaal plaats op meso-niveau, dit wil zeggen, binnen instituties of 'collectivities'. Instituties leggen individuen, die de bij de institutie horende rollen vervullen, morele verplichtingen op om aan het collectief bij te dragen. Dergelijke 'solidary obligations' maken volgens Parsons deel uit van elke set van gedragsverwachtingen die gekoppeld is aan elke afzonderlijke rolpositie. Solidair handelen betekent in de kern dus dat men voldoet aan de 'solidary obligations' van de institutionele rollen die men vervult. De mate van solidariteit of binding die in een sociaal systeem aanwezig is, is daarmee gelijk aan de mate waarin het systeem of de institutie aan zijn leden solidariteitsverplichtingen op kan leggen en hen daaraan kan laten voldoen. Met andere woorden, aan de mate waarin een institutie zijn belangen behartigd weet te krijgen door de eigen leden.

Evenals Durkheim geeft Parsons dus expliciet aan dat solidariteit een element van dwang inhoudt voor de individuen die erbij betrokken zijn. Durkheim spreekt van

³¹ T. PARSONS, *The social system*, London, Routledge & Kegan Paul, 1951, 97-101.

³² *Idem*, p. 99.

morele verplichtingen die in feite de kern vormen van de mechanische solidariteit, maar die ook niet afwezig zijn in de organische solidariteit, waar die vereist dat samenwerkingsregels nageleefd worden. Parsons noemt collectief-georiënteerd handelen pas solidair als het een aan een rol gekoppelde gedragsverwachting is. Het feit dat solidariteit opgelegd is, betekent dus niet in zichzelf, zoals bijvoorbeeld critici van de solidariteit in de moderne verzorgingsstaat wel beweren,³³ dat ze zwak is of tekortschiet. Sociologisch gezien is het zelfs zo dat maatschappelijke binding een zekere vorm en mate van dwang veronderstelt.

3.5. *Emotionele binding en gedeelde identiteit*

Mayhew's theorie over solidariteit³⁴ gaat uitvoeriger in op de solidariteitsbron die we hier aangeduid hebben met 'gedeelde identiteit'. De fundamentele basis voor maatschappelijke binding ligt volgens Mayhew in 'human emotional ties' die aanwezig zijn in directe, herhaalde face-to-face relaties tussen individuen. Uit deze basale emotionele banden ontstaan patronen of netwerken van aantrekking (attraction) en loyaliteit. Dit heeft tot gevolg dat individuen zich zelf als lid van ruimere groepen gaan zien en de groep als een eenheid gaan beschouwen wier integriteit en belangen verdedigd moeten worden. Men ervaart dan een zekere collectieve identiteit en men erkent het bestaan van collectieve belangen. Op dat moment is er sprake van wat Mayhew een 'system of solidarity' noemt. Complexe samenlevingen bestaan volgens Mayhew uit conglomeraties van solidariteits-systemen. Naarmate dergelijke systemen als gevolg van arbeidsdeling en specialisatie wederzijds van elkaar afhankelijk raken, zullen ze associatieve, op samenwerking gerichte relaties met elkaar (moeten) aangaan. De conglomeratieve binding is ruimer, minder intensief, abstracter en complexer, dan de binding binnen de solidaire groepen zelf. Maar volgens Mayhew niet minder belangrijk als het gaat om het bijeenhouden van complexere samenlevingen: sociale complexiteit kan niet bestaan zonder de abstracte conglomeratieve binding.

In vergelijking met Durkheim legt Mayhew een diepere basis voor de lotsverbondenheid uit gedeelde identiteit. Deze ligt niet, zoals bij Durkheim, op het niveau van gedeelde cultuur en de daarmee verbonden morele verplichtingen. Immers, cultuur en verplichtingen impliceren dat 'solidary systems' al gevormd zijn. Voor

³³ Zie bijv. B. TROMP, "Solidariteit als politieke pasmunt" in T. WEGGEMANS (red.), *Solidariteit: over wat mensen verbindt*, Utrecht, Het Spectrum, 1985, 72-85.

³⁴ L. MAYHEW, *Society: institutions and activity*, Illinois, Glenview Press, 1971, chapter 4 Systems of solidarity, 67-92.

Mayhew ligt de oorsprong van maatschappelijke binding nog een stap dieper, juist bij de interpersoonlijke 'human emotional ties' die aantrekking, loyaliteit en groepsvorming genereren. Met Durkheim heeft Mayhew gemeen dat solidariteit vanuit gedeelde identiteit en vanuit gedeelde utiliteit niet alleen van elkaar onderscheiden worden, maar ook ten opzichte van elkaar geïmponeerd. Durkheim hanteert daarvoor een historisch moderniseringsperspectief: de gedeelde identiteit is kern van de voormoderne samenleving, de gedeelde utiliteit die van de moderne. Mayhew plaatst de beide typen lotsverbondenheid niet primair in het perspectief van voormodern versus modern, maar in het a-historische perspectief van eenvoudig versus complex. In de praktijk zijn modernere samenlevingen weliswaar complexer dan voormoderne, maar in principe biedt Mayhew's theorie meer mogelijkheden voor empirische toepassing en toetsing, dan die van Durkheim, omdat ze ook toelaat verschillen in solidariteit te onderzoeken tussen meer en minder complexe solidariteitssystemen en conglomeraties binnen een bepaalde samenleving.

3.6. Interdependentie en gedeelde utiliteit

Waar Mayhew met zijn nadruk op de rol van 'human emotional ties' de solidariteit vanuit gedeelde identiteit nader specificiert, daar biedt Hechter³⁵ een nadere uitwerking van de solidariteit vanuit gedeelde utiliteit. Hechter legt de kern van maatschappelijke solidariteit bij het gegeven dat individuen de groep nodig hebben om bepaalde behoeften te bevredigen. De groep, van de andere kant, heeft bijdragen van de betrokken individuen nodig om het goed of de goederen te produceren, die in deze behoeften voorzien. Het meest eenvoudig is in dit verband de situatie waarin de groep zich van die bijdragen kan verzekeren door ze op individuele basis te ruilen tegen een deel van het door haar geproduceerde goed. Wie bijdraagt krijgt een (rechtvaardig geacht) deel, wie niet bijdraagt krijgt niets.

Echter, als het gaat om typisch collectieve goederen, wat goederen zijn die slechts door de groep in gezamenlijkheid geproduceerd kunnen worden en waarvan vervolgens niemand van consumptie valt uit te sluiten,³⁶ dan is het niet vanzelfsprekend dat individuen hun bijdrage zullen leveren. Dit komt omdat in dat geval de relatie tussen eigen individuele bijdrage en de opbrengst of beloning

³⁵ M. HECHTER, *Principles of group solidarity*, Berkeley, University of California Press, 1987.

³⁶ M. OLSON, *The logic of collective action; public goods and the theory of groups*, Cambridge, Harvard University Press, 1977.

daarvan minder duidelijk of zelfs vrijwel afwezig is. In zo'n situatie kan solidariteit, c.q. het feitelijk bijdragen aan het collectieve belang, alleen tot stand komen door individuen ertoe te verplichten en ervoor te zorgen dat ze hun verplichtingen nakomen. Dit is gemakkelijker, met andere woorden, het gerealiseerde solidariteitsgehalte binnen een groep zal groter zijn, naarmate: (1) de betrokken individuen sterker afhankelijk zijn van het collectieve goed (het harder nodig hebben); (2) de controle op het nakomen van de verplichting tot bijdragen beter mogelijk is en ook daadwerkelijk plaatsvindt.

Dit zijn de twee basisvariabelen in Hechter's theorie op grond waarvan verschillen in groepssolidariteit verklaard kunnen worden. De theorie kan empirisch verijnd worden door de factoren te bepalen die op hun beurt invloed uitoefenen op deze twee basisconcepten. De mate van afhankelijkheid wordt bijvoorbeeld o.a. bepaald door de vraag of er voor individuen alternatieve goederen of groepen beschikbaar zijn, hoe 'kostbaar' het overgaan naar een andere groep is, hoe sterk de behoefte aan het collectieve goed is e.d. De mate van controle op het nakomen van de verplichting is o.a. afhankelijk van de meetbaarheid van individuele bijdragen, de zwaarte van sancties, de kosten van controle e.d.

3.7. Conclusies

Het is duidelijk dat sociologen solidariteit primair zien als een kenmerk van een sociaal systeem, niet als een gevoel van mensen. Zoals eerder aangegeven zijn solidariteitsgevoelens echter niet irrelevant. Solidariteit als kenmerk van interpersoonlijke relaties, van institutionele rolverwachtingen en van sociale systemen dient immers geaccepteerd te worden door degenen die erbij betrokken zijn. Ongelegitimeerde solidariteitsrelaties missen maatschappelijk draagvlak en zijn daarom instabiel. Een belangrijke vraag is dan ook welke motieven individuen en groepen kunnen hebben om solidariteitsrelaties of solidaire institutionele arrangementen te accepteren en te ondersteunen. De zojuist beschreven theorieën duiden op het bestaan van verschillende motieven of rationaliteiten.

Mayhew legt sterk de nadruk op gevoelens van mensen, op affectief-emotionele beweegredenen voor solidariteit. De mate waarin mensen zich op micro-niveau tot elkaar aangetrokken voelen en loyaal zijn, en de mate waarin ze op meso- of groepsniveau een collectieve identiteit, ofwel een 'wij-gevoel' ervaren, is bepalend voor de sterkte van hun onderlinge solidariteit. Men kan dus stellen dat,

ceteris paribus de legitimiteit van een solidariteitsrelatie of van een solidair arrangement groter zal zijn naarmate ze duidelijker aansluit bij onder betrokkenen vigerende patronen van onderlinge affectie en identificatie.

Uit de theorieën van Durkheim en Parsons kunnen we opmaken dat de legitimiteit van solidariteit ook afhankelijk is van cultureel bepaalde overtuigingen, op grond waarvan men een morele plicht tot solidariteit ervaart. Ook deze beweegreden kan in praktische situaties een meer of minder sterke rol spelen. Het gedeelde 'conscience collective' kan immers in meer of mindere mate morele codes met betrekking tot het samenwerken en het bijdragen aan het collectief belang bevatten; de 'solidary obligations' van instituties kunnen omvangrijker of beperkter zijn; de codes en verplichtingen kunnen meer of minder sterk geïnternaliseerd zijn. We kunnen niettemin stellen dat, ceteris paribus, solidariteit een sterker draagvlak zal hebben naarmate ze duidelijker aansluit bij relevante, cultureel gefundeerde morele overtuigingen en verplichtingen.

Een derde beweegreden om solidariteit te aanvaarden kan het (welbegrepen) eigen belang zijn. Dit vormt het centrale motief achter zowel Durkheim's organische solidariteit, als Weber's associatieve solidariteitsrelatie en het is een uitgangspunt van Hechter's 'rational choice'-theorie. Solidair gedrag kan dus gebaseerd zijn op de gedachte van een individu dat een bijdrage aan het geheel nu, op langere termijn, ook voor hem of haar zelf voldoende voordeel oplevert. Een dergelijke motivatie is, bij wijze van voorbeeld, aanwezig bij iemand die premie betaalt voor de AOW, niet zozeer omdat hij zo sterk meevoelt met het lot en de omstandigheden van de huidige gepensioneerden of omdat hij het betalen van AOW-premie als een morele (burger)plicht ziet, maar omdat hij er van uit gaat zelf in de toekomst 65 jaar en ouder te worden.

Het klinkt wellicht wat tegenstrijdig, dat het (welbegrepen) eigen belang een basis kan vormen voor solidariteit, maar sociologisch gezien is er niets aan de hand: op het niveau van het sociaal systeem bewerkstelligt ook een bijdrage aan het collectief belang vanuit (welbegrepen) eigen belang een positieve binding tussen de individuele leden. Solidariteit als systeemkenmerk hoeft dus niet perse gebaseerd te zijn op warme gevoelens of moraliteit, ze kan een calculatie als basis hebben. Degenen die, bijvoorbeeld, stellen dat de moderne verzorgingsstaat zijn belangrijkste draagvlak ontleent aan het feit dat vooral de middenklasse van haar profiteert, onder andere door middel van belastingvoordelen, studiefinanciering, pensioenen, cultuur-subsidies e.d., baseren zich impliciet op dit gegeven.³⁷

³⁷ Zie bijv. P. BALDWIN, *The politics of social solidarity; class bases of the European welfare state 1875-1975*, Cambridge, Cambridge university press, 1990; G. ESPING-ANDERSON, *The three worlds of welfare capitalism*, Cambridge, Polity Press, 1990; R. GOODIN and J. LEGRAND, *Not only the poor: the middle classes and the welfare state*, London, Allen and Unwin, 1987.

Verder berust ook de kans-solidariteit die aanwezig is in elke verzekering, privaat of sociaal, en die het inherente gevolg is van het onderling poolen van risico's,³⁸ op het motief van het welbegrepen eigenbelang. In de kans-solidariteit vallen individuele en collectieve rationaliteit precies samen. Kortom, we kunnen stellen dat, *ceteris paribus*, solidaire relaties en arrangementen sterker gelegitimeerd zullen zijn, naarmate ze duidelijker aansluiten bij het (welbegrepen) eigen belang van betrokken actoren.

Tot slot, solidariteit hoeft ook niet perse spontaan, ofwel compleet vrijwillig te zijn. Volgens Parsons en Hechter is ze dat zelfs per definitie niet. In het concrete geval nu dat de tot dusver genoemde solidariteitsmotieven van affectie/identificatie, morele overtuiging en welbegrepen eigen belang, niet toereikend zijn om solidariteit te legitimeren, zal het vereiste solidaire gedrag niet plaatsvinden maar expliciet opgelegd moeten worden door een hogere autoriteit. Dit kan de groep, de buurt of het publiek zijn, die sociale controle uitoefenen, maar op vele terreinen van de moderne samenleving, zoals bijvoorbeeld de sociale zekerheid, is het veelal de overheid. Ook 'opgelegde' of 'afgedwongen' solidariteit draagt dus bij aan het feitelijk bewerkstelligen van binding tussen delen van een systeem en daarmee aan het solidariteitsgehalte ervan. In die zin is ook opgelegde solidariteit voor een socioloog geen tegenstrijdig begrip. Wel moet opgemerkt worden dat dergelijke afgedwongen solidariteit, evenals willekeurig welke plicht, alleen op langere termijn houdbaar is indien ze gelegitimeerd is. Met andere woorden, indien de plicht als juist wordt ervaren door betrokkenen. Uiteraard kan deze legitimitieit zijn oorsprong vinden in de eerder genoemde solidariteitsbronnen, maar we hadden het over een situatie waarin die ontoereikend zijn. In dat geval kan de legitimitieit gebaseerd zijn op wat Weber noemt 'legaal-burokratisch' gezag: het feit dat de overheid een bepaalde verplichting stelt, maakt haar legitiem, omdat de overheidsbureaucratie als zodanig gezag heeft.^{39 40} Onze conclusie is dat een vierde solidariteitsmotief bestaat, dat omschreven kan worden als 'aanvaard gezag': mensen kunnen solidaire relaties en arrangementen aanvaarden enkel op grond van de overweging, dat ze ingericht zijn door een geaccepteerde, gezaghebbende autoriteit. *Ceteris paribus* kunnen we dan stellen,

³⁸ Zie W. VAN OORSCHOT, C. BOOS en L. GELEIJNSE, *Solidaire of Selectief? Een kritische evaluatie van toepassing van het selectieve-marktmodel in de sociale zekerheid*, Deventer, VUGA, 1996.

³⁹ WEBER in A. HENDERSON and T. PARSONS, *Max Weber: the theory of social and economic organization*, New York, The Free Press, 1964, 130.

⁴⁰ Offe zou argumenteren dat voor een dergelijk algemeen gezag uiteindelijk het bestaan van een fundamentele basissolidariteit van het 'mechanische' type noodzakelijk is: een basaal gevoel van 'sameness', van wederzijdse identificatie als leden van de omvattende samenleving waarover een overheid gezag uit mag oefenen. C. OFFE, "Democracy against the welfare state" in J. MOON (ed.), *Responsibility, rights and welfare*, Boulder, USA, Westview Press, 1988.

dat dergelijke relaties en arrangementen sterker gelegitimeerd zijn, naarmate de inrichtende en bewakende autoriteit meer gezag heeft.

Het voorgaande samenvattend kunnen we solidariteit dus kernachtig definiëren als een feitelijke toestand van positieve onderlinge lotsverbondenheid tussen individuen en groepen van een gemeenschap, die het mogelijk maakt dat collectieve belangen behartigd worden. De lotsverbondenheid kan een gedeelde identiteit en een gedeelde utiliteit als basis hebben. Als systeemkenmerk kan de facto solidariteit onder betrokkenen gelegitimeerd zijn vanuit verschillende sferen van het samenleven. Deze zijn, met bijbehorend motief:

- de sociale sfeer: onderlinge affectie en identificatie;
- de culturele sfeer: moreel plichtsbesef;
- de economische sfeer: (welbegrepen) eigen belang;
- de politieke sfeer: aanvaard gezag.

We kunnen stellen dat solidaire relaties en arrangementen sterker gelegitimeerd zijn naarmate ze duidelijker aansluiten bij relevante affectieve gevoelens en onderlinge identificaties van betrokken individuen en groepen, bij het moreel plichtsbesef dat onder hen aanwezig is, bij hun (welbegrepen) eigenbelang, en naarmate het gezag van de autoriteit die de relaties organiseert of steunt groter is. Solidariteit die legitiem is op grond van de vier motieven tegelijkertijd zal het sterkst zijn.⁴¹

Als we de instituties van verzorgingsstaat en sociale zekerheid beschouwen als collectieve belangen dan kunnen we nu ook aangeven hoe de legitimiteit van die instituties te meten is. Deze zal groter zijn als meer mensen gemotiveerd zijn om bij te dragen, en als mensen meer verschillende motieven daartoe hebben.

In het navolgende zullen we gegevens presenteren over de mate waarin onder de Nederlandse bevolking de verschillende motieven om de sociale zekerheid te steunen voorkomen, c.q. een bijdrage te leveren aan de solidariteitsrelaties die ze impliceert. We zullen tevens bezien of er tussen individuen verschillen bestaan, en hoe die te verklaren zouden zijn. Ten aanzien van dit laatste formuleren we eerst enkele verwachtingen vooraf.

⁴¹ Szusza Ferge beargumenteerde recent dat de legitimiteit van verschillende typen van contracten van sociale ruil afhankelijk is van het aantal distributieve principes dat er aan ten grondslag is. 'Hazy contracts', zoals sociale verzekeringen, zijn gebaseerd op meer verschillende principes, dan bijvoorbeeld sociale bijstandsregelingen, waardoor ze i.h.a. een grotere legitimiteit hebben. S. Ferge, "In defence of hazy or multiple principle contracts", paper for the Sixth International Research Seminar of FISS, Sigtuna, Sweden, June 1999.

4. DETERMINANTEN VAN MOTIVATIES

Omdat er geen studies bestaan die motieven voor het bijdragen aan sociale zekerheid direct meten, beschikken we niet over eerdere bevindingen waarop we zouden kunnen voortbouwen. De analyses die we zullen uitvoeren zijn daarom exploratief van karakter. We onderscheiden twee sets van verklarende variabelen. Een set persoonlijke kenmerken: geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, inkomensniveau en gebruik van sociale zekerheid (ontvangt men een uitkering of niet). En een set variabelen die een aantal opinies, percepties en houdingen ten aanzien van sociale zekerheid meten.

Met betrekking tot geslacht zou men kunnen aannemen dat vrouwen sterker gemotiveerd zijn om de verzorgingsstaat te steunen dan mannen. Vrouwen zouden meer waarde hechten aan zorg voor anderen en aan gezamenlijke verantwoordelijkheid,⁴² waardoor het motief van affectie en onderlinge identificatie onder hen sterker zou zijn. Maar wellicht ook het motief van eigenbelang. Algemeen wordt verondersteld dat vrouwen meer profijt hebben van de verzorgingsstaat, omdat deze hen in staat stelt economisch zelfstandig te zijn, o.a. door een verbetering van hun toetredingsmogelijkheden tot de arbeidsmarkt.⁴³ In zijn algemeenheid kan dit waar zijn, maar specifiek in Nederland, waar de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen traditioneel relatief gering is, de meeste vrouwen in deeltijd werken, en waar socialezekerheidsrechten sterk aan betaalde, voltijdse arbeid gekoppeld zijn,⁴⁴ zou het anders kunnen liggen. Dat de mogelijkheden voor kinderopvang in Nederland relatief slecht zijn zou een tweede reden kunnen zijn, dat Nederlandse vrouwen in het algemeen minder profijt van de verzorgingsstaat ervaren, dan vrouwen in andere ontwikkelde verzorgingsstaten.

Voor wat betreft leeftijd mag men verwachten dat jongeren minder gemotiveerd zijn om bij te dragen aan sociale zekerheid. Hun kansen op sociale risico's als ziekte en arbeidsongeschikt zijn kleiner, en de pensioendatum is nog ver weg.

⁴² C. DEITCH, "Sex differences in support for government spending" in C. MUELLER (ed.), *The politics of the gender gap: the social construction of political influence*, New York, Sage, 1988.

⁴³ H. HERNES, *Welfare, state and women power: essays in state feminism*, Oslo, Oslo University Press, 1987; K. WAERNES, "On the rationality of caring" in A. SHOWSTACH (ed.), *Women and the State*, London, Hutchinson, 1987; S. ERIE and M. REIN, "Women and the welfare state" in C. MUELLER (ed.), *The politics of the gender gap*, New York, Sage, 1988.

⁴⁴ W. VAN OORSCHOT, *Work, work, work: labour market policies in the Netherlands 1970-2000*, paper presented at the RC19 annual conference, Prague, 1999; W. VAN OORSCHOT, *The legitimacy of welfare: a sociological analysis of motivations to contribute to welfare*, WORC-paper, Tilburg University, 1999.

Velen van hen hebben nog geen verantwoordelijkheid voor kinderen en partners, en ze hebben minder reeds geïnvesteerd in de verzorgingsstaat dan ouderen.⁴⁵ Het motief van eigenbelang om bij te dragen zal door jongeren dus minder onderschreven worden. Maar naar verwachting ook de motieven van morele plicht en affectie. Onder de Nederlandse jongeren komen meer 'post-materialisten' voor dan onder oudere categorieën⁴⁶ en deze houding gaat in het algemeen gepaard met minder steun voor de verzorgingsstaat.⁴⁷ Verder heeft zich onder de Nederlandse jongeren een verschuiving naar een meer rechtse politieke voorkeur voorgedaan,⁴⁸ met vermoedelijk de daarbij behorende grotere nadruk op individuele verantwoordelijkheid en minder positieve houding ten opzichte van de verzorgingsstaat. Het kan ook zijn dat jongeren in het algemeen minder hechten aan waarden van solidariteit en onderlinge verantwoordelijkheid, omdat ze vergeleken met ouderen in een meer geïndividualiseerde samenleving zijn opgegroeid.

Voor wat betreft opleidingsniveau zijn de verwachtingen tegenstrijdig. Aan de ene kant zou men verwachten dat hoger opgeleiden minder bereid zouden zijn om aan de verzorgingsstaat en sociale zekerheid bij te dragen, omdat hun risico's op werkloosheid, ziekte en arbeidsongeschikt gemiddeld kleiner zijn. Daar komt bij dat ze veelal beter voor zichzelf kunnen zorgen in materieel opzicht, dan lager opgeleiden, en dat er zich meer 'post-materialisten' onder hen bevinden. Aan de andere kant, door hun hogere opleiding kunnen ze een beter begrip ontwikkeld hebben voor de functionele en morele noodzaak om bij te dragen aan het algemeen belang. In Mead's theorie over de ontwikkeling van de persoonlijkheid⁴⁹ en in Kohlberg's theorie over de ontwikkeling van moreel bewustzijn⁵⁰ wordt opleiding als een van de belangrijkste factoren gezien die van invloed is op de internalisering van abstractere waarden en normen die functioneel zijn voor de

⁴⁵ Zie ook S. SVALLFORS, *Vem aelsker Vaelfaerdstaten?* (Who wants the welfare state?), Lund, Arkiv, 1989.

⁴⁶ J. VAN DETH, *Politieke waarden* (Political values), Amsterdam, CT Press, 1984.

⁴⁷ P. PETERSEN, "The welfare state: the security dimension" in O. BORRE and E. SCARBROUGH (eds.) *The scope of government*, Oxford, Oxford University Press, 1995.

⁴⁸ T. TER BOGT and C. VAN PRAAG, *Jongeren op de drempel van de jaren negentig* (Young people on the edge of the nineties), Rijswijk, Sociaal Cultureel Planbureau, 1992.

⁴⁹ Het 'self': G.H. Mead, *Mind, self, and society : from the standpoint of a social behaviorist*, Chicago, University of Chicago Press, 1934.

⁵⁰ L. KOHLBERG, *The philosophy of moral development : moral stages and the idea of justice*, San Francisco, Harper & Row, 1981.

samenleving als geheel.⁵¹ Ganzenboom⁵² spreekt in dit verband van het meer 'moreel verlicht' zijn van hoger opgeleiden.

Ten aanzien van inkomensniveau lijken de verwachtingen duidelijk. In het algemeen gaat men er van uit dat lagere inkomens meer profijt hebben van sociale zekerheid, en daarom sterker gemotiveerd zullen zijn om er aan bij te dragen. Echter, in Nederland zou de relatie wel eens minder duidelijk kunnen zijn. De Nederlandse verzorgingsstaat is dermate breed en omvattend dat ook hogere inkomens er in grote mate profijt van hebben, en misschien zelfs meer dan de lagere inkomens, waardoor er een zgn. Mattheus-effect aanwezig is.⁵³

Tot slot, het feitelijk gebruik maken van een socialezekerheidsuitkering lijkt ook een duidelijk onderscheidende factor: zij die een uitkering ontvangen zullen sterker gemotiveerd zijn om sociale zekerheid te steunen, dan zij die dat niet doen. Echter, ook hier kan het zijn dat het verschil in Nederland niet erg groot is. Het afhankelijk zijn van een uitkering is, zoals we straks aan de hand van de data zullen zien, voor vrijwel elke Nederlander een realiteit die dicht bij de persoon ligt: nu, in het persoonlijk verleden, de toekomst, of via het directe sociale netwerk van kennissen en gezinsleden.

Om de achtergronden van verschillen in motivatie beter te begrijpen analyseren we ook de invloed van relevante opinies, percepties en houdingen. Dergelijke variabelen kunnen een direct effect hebben op iemands motivaties, maar ze kunnen ook een mediërende rol spelen tussen persoonlijke kenmerken en motivatie. Onze dataset bevatte een aantal variabelen voor welke als hypothesen geformuleerd kunnen worden, dat mensen die er positiever op scoren meer gemotiveerd zijn om aan sociale zekerheid bij te dragen. Met andere woorden, naar verwachting zijn zij meer gemotiveerd die:

- het socialezekerheidssysteem als geheel positiever beoordelen;

⁵¹ Zie ook C. JENCKS, "Varieties of altruism" in J. MANSBRIDGE (ed.) *Beyond self-interest*, Chicago, University of Chicago Press, 1990, p. 53-67.

⁵² H. Ganzenboom, *Leefstijl en -patronen in Nederland* (Living styles and -patterns in The Netherlands), Rijswijk, Sociaal Cultureel Planbureau, 1988.

⁵³ H. DELEECK, J. HUYBRECHS and B. CANTILLON, *Het Mattheuseffect. De ongelijke verdeling van de sociale uitgaven in België* (The Matthew effect. The unequal distribution of social spending in Belgium), Antwerp, M&I, 1983; zie R. MUFFELS, J. NELISSEN and W. NUYENS, *Social security and income inequality: a comparative study*, Series on Social Security Studies, Tilburg, Tilburg University Press, 1986; SCP, *Profijt van de overheid III* (Profiting from Government III), Rijswijk, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1994 voor empirische aanwijzingen voor het bestaan van dit effect.

- een positiever of minder negatief oordeel hebben over de mogelijke individuele, sociale, economische en morele gevolgen van sociale zekerheid;
- het niveau van uitkeringen zouden willen verhogen;
- meer van mening zijn dat de huidige uitkeringen onvoldoende zijn om van rond te komen;
- minder van mening zijn dat mensen zelf invloed hebben op het wel of niet afhankelijk zijn van een uitkering;
- positiever staan ten opzichte van verticale inkomenssolidariteit, c.q. het principe dat de hogere inkomens meer moeten bijdragen;
- minder misbruik van sociale zekerheid percipiëren;
- een grotere mate van vertrouwen in anderen hebben;
- in het algemeen meer solidaristisch in het leven staan.

Daarnaast kan men nog verwachten dat politieke voorkeur en religieuze oriëntatie van belang zijn. Voor wat betreft het eerste luidt de verwachting dat mensen met linkse politieke opvattingen de motieven van morele plicht en affectie sterker zullen onderschrijven, dan mensen met rechtse opvattingen. De linkse ideologie benadrukt gelijkheid en bescherming van de zwakkeren, de rechtse daarentegen eigen verantwoordelijkheid. Christen-democratisch georiënteerde personen zullen naar verwachting dicht bij 'links' staan, vanwege de ideologie van naastenliefde. In veel studies heeft met name politieke voorkeur een sterke invloed op verzorgingsstaatopinions.⁵⁴

Tot slot, we verwachten dat het onderschrijven van de afzonderlijke motieven onderling positief zal samenhangen. In zijn algemeenheid zullen percepties van gedeelde identiteit en gedeelde utiliteit samenhangen, omdat mensen gewoonlijk het sterkst afhankelijk zijn van de collectiviteiten waarvan ze zelf feitelijk deel uit maken. In het geval van steun voor sociale zekerheid kunnen we verwachten dat zij die een groter eigenbelang zien in het stelsel zich sterker identificeren met de groepen waarvoor de regelingen bedoeld zijn.

⁵⁴ R. COUGHLIN, *Ideology, public opinion and welfare policy: attitudes towards taxes and spending in industrialized societies*, Berkely, Institute of International Studies, 1980; P. TAYLOR-GOOPY, "Legitimation deficit, public opinion and the welfare state", *Sociology* 1983/17, 165-84; P. WHITELEY, "Public opinion and the demand for welfare in Britain", *Journal of Social Policy* 1981, vol. 10, 453-476; P. PETERSEN, "The welfare state: the security dimension" in O. BORRE and E. SCARBROUGH (eds.), *The scope of government*, Oxford, Oxford University Press, 1995; E. PAPADAKIS and C. BEAN, "Popular support for the welfare state: a comparison between institutional regimes", *Journal of Public Policy* 1993, vol. 13, nr. 3, 227-254.

5. DATA EN METHODEN

5.1. Data

We gebruiken opinie-gegevens van het *TISSER-Solidariteitsonderzoek*, een nationaal representatief survey (N=1400) dat in 1995 gehouden is onder de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder. Het survey richtte zich specifiek op opinies en percepties ten aanzien van sociale zekerheid, verzorgingsstaat en arbeidsverdeling.⁵⁵

5.2. Instrumenten

Respondenten werd gevraagd welke motieven ze hadden om aan het Nederlandse stelsel van sociale zekerheid bij te dragen in de vorm van het betalen van sociale premies. De precieze vraag luidde als volgt:

Het betalen van premies voor sociale zekerheidsregelingen is een plicht. Afgezien daarvan kunnen mensen andere goede redenen hebben om premies te betalen. Hoe ligt dat voor U? Met andere woorden, in welke mate bent U het eens of oneens met de volgende uitspraken.

'Premie betalen voor sociale zekerheid is verplicht, maar ik doe het ook omdat...:

- 1. ...het mijzelf verzekert van een uitkering als ik die nodig zou hebben*
 - 2. ...ik het een morele plicht vindt ten opzichte van de zwakkeren in de samenleving*
 - 3. ...ik persoonlijk meevoel met het lot van uitkeringsgerechtigden'*
- Antwoordcategorieën: 1) sterk eens 2) eens 3) eens, noch oneens 4) oneens 5) sterk oneens*

De uitspraken indiceren respectievelijk de motieven van (welbegrepen) eigenbelang, morele plicht en affectie. Het motief van 'aanvaard gezag' kon, vanwege het feit dat premie betalen verplicht is, niet direct geoperationaliseerd worden. Respondenten die geen van de drie alternatieven onderschrijven worden

⁵⁵ Zie van Oorschot voor een presentatie van de belangrijkste bevindingen, alsmede een overzicht van de opinie-vragen: W. VAN OORSCHOT, *Dutch public opinion on social security*, CRSP Series, Loughborough, Centre for Research in Social Policy, 1998.

verondersteld enkel gemotiveerd te worden door de verplichting. Ten behoeve van de multi-variate analyse is een schaal MOTIVATIE geconstrueerd. De schaal heeft als categorieën: 0) geen van de drie motieven onderschreven 1) alleen 'eigenbelang' onderschreven 2) 'eigenbelang' en 'morele plicht' of 'affectie' genoemd 3) 'eigenbelang' en 'morele plicht' en 'affectie' genoemd. Hoe hoger men op deze schaal scoort, hoe sterker men gemotiveerd is om aan de sociale zekerheid bij te dragen. De schaal correleert .40 met de antwoorden op 'eigenbelang', .75 met 'morele plicht' en .73 met 'affectie'.⁵⁶

Voor de operationalisering van de verklarende variabelen uit de beide eerder genoemde sets verwijzen we naar de bijlage.

5.3. Analyse

Als eerste analyseren we de verdeling van motieven over de persoonlijke kenmerken. Dit geeft aan welke sociale groepen het socialezekerheidsstelsel meer of minder ondersteunen. In een tweede stap voeren we een multi-variate analyse uit (LISREL). We kijken daarbij naar de directe effecten van alle verklarende variabelen, en bovendien naar de eventuele indirecte effecten van persoonlijke kenmerken, die kunnen lopen via opinies, percepties en houdingen.

6. RESULTATEN

6.1. Waarom betalen voor sociale zekerheid?

Tabel 1 toont de antwoorden op de vraag welke motieven voor het betalen van sociale premies men onderschrijft. Een eerste conclusie is dat er geen enkele aanleiding is om te veronderstellen dat Nederlanders alleen betalen omdat het nu eenmaal moet. Integendeel, een grote meerderheid geeft aan andere motieven te hebben, met name wordt het motief van (welbegrepen) eigenbelang genoemd. Maar liefst 82% van alle Nederlanders ziet eigen profijt in het stelsel. Er is duidelijk geen sprake van een situatie als in Amerika, waar het publiek sociale

⁵⁶ Pearson correlaties, significantie $p > .000$.

zekerheid ziet als iets dat enkel van belang is voor de armen⁵⁷ en waar de legitimiteit van het stelsel volgens Esping-Andersen⁵⁸ afhankelijk is van '...loyalties of the numerically weak, and often politically residual, social stratum'. Verder, de in internationaal perspectief relatief sterk solidaire houding van Nederlanders⁵⁹ lijkt zich hier te manifesteren in het feit dat niet minder dan 64% aangeeft een morele plicht te voelen jegens de zwakkeren in de samenleving. Het motief van affectie is het minsts sterk aanwezig, maar het wordt toch nog altijd door 42% van de Nederlanders genoemd. We zien dat slechts kleine minderheden van 8% tot 14% expliciet aangeven niet gemotiveerd te worden door moreel plichtsbesef en affectie.

Tabel 1 Motieven van Nederlanders om bij te dragen aan de sociale zekerheid (% , Ntotaal =1403)

Premie betalen is verplicht, maar ik doe het ook omdat...	(sterk) eens	midden	(sterk) oneens	weet niet / geen antwoord
...het je zelf verzekert van een uitkering op het moment dat je die nodig hebt	82	10	3	5
...het een morele plicht is ten opzichte van de zwakkeren in de samenleving	64	23	8	6
...ik persoonlijk meevoel met het lot van uitkeringsgerechtigden	42	38	14	6

De combinatie van antwoorden in de MOTIVATIE-schaal laat zien dat slechts 13% geen enkel extra motief ziet voor het betalen van premies, naast het feit dat het verplicht is (tabel 2). In deze groep bevinden zich verhoudingsgewijs meer

⁵⁷ M. WEIR, A. ORLOFF and T. SKOCPOL, "The future of social policy in the United States: constraints and possibilities" in M. WEIR, A. ORLOFF and T. SKOCPOL (eds.), *The politics of social policy in the United States*, Princeton, Princeton University Press, 1988; J. KLUEGEL, D. MASON and B. WEGENER (eds), *Social justice and political change: public opinion in capitalist and post-communist states*, New York, de Gruyter, 1995.

⁵⁸ G. ESPING-ANDERSON, *The three worlds of welfare capitalism*, Cambridge, Polity Press, 1990.

⁵⁹ Zie G. HOFSTEDE, *Masculinity and femininity: the taboo dimension of national cultures*, Thousand Oaks, Sage, 1998; F. STEVENS and J. DIEDERIKS, "Health culture in Europe" in G. LUESCHEN et al., *Health systems in the European Union*, Muenchen, Oldenburg Verlag, 1995.

jongeren onder de 25 jaar. Ouderen, uitkeringsgerechtigden en hoger opgeleiden zijn daarentegen iets ondervertegenwoordigd. Tabel 2 laat ook zien dat slechts 20% van de Nederlanders enkel maar het motief van welbegrepen eigenbelang aanvoert, terwijl tweederde naast eigenbelang ook het motief van morele plicht en/of affectie onderschrijft.

Tabel 2 Frequentieverdeling van MOTIVATIE-schaal

Genoemde motieven	%
Geen	13
enkel welbegrepen eigen belang	20
welbegrepen eigen belang en morele plicht OF affectie	28
welbegrepen eigenbelang en morele plicht EN affectie	39

De conclusie ligt voor de hand dat het Nederlandse socialezekerheidsstelsel een sterke legitimiteit heeft onder brede lagen van de bevolking. Het stelsel appelleert bij uitstek aan het welbegrepen eigenbelang, maar morele plichtsopvatting en affectie spelen ook een grote rol.

In zijn algemeenheid kunnen we dit begrijpen als we beseffen hoe sterk vele Nederlanders in feite persoonlijk bij het stelsel betrokken zijn. Dergelijke persoonlijke betrokkenheid wordt gewoonlijk uitgedrukt in het aantal Nederlanders dat op zeker moment een uitkering ontvangt. Als we ons beperken tot werknemersverzekeringen en bijstand (de pensioenen dus buiten beschouwing gelaten), dan komt dat ongeveer neer op zo'n 15%. Een minderheid, dus. Echter, op deze wijze wordt persoonlijke betrokkenheid te statisch en te individualistisch gezien. Te statisch, omdat sommige mensen weliswaar niet nu, maar in het verleden afhankelijk geweest kunnen zijn van een uitkering, of zichzelf een grote kans geven om er in de toekomst (nog eens) van afhankelijk te zijn. Te individualistisch, omdat de persoonlijke betrokkenheid ook gevoeld zal worden als een gezinslid een uitkering ontvangt, een familielid of een goede kennis. Tabel 3 toont dat als we op een meer dynamische en sociale wijze naar persoonlijke betrokkenheid kijken, het beeld danig verandert.

Tabel 3 Gebruik van sociale zekerheid (excl. pensioenen AWW/AOW) (%)

	WW	WAO	ZW	Bijst.	Minstens een
- nu door persoon zelf (excl. 65+)	3	5	2	3	12
- nu door ander gezinslid	6	9	3	?	16
- nu door kennissen	38	46	29	36	71

	WW	WAO	ZW	Bijst.	Minstens een
- in verleden door persoon zelf	23	8	39	9	55
- kans op gebruik in toekomst door persoon zelf (excl. 65+)	40	45	59	34	59
- gebruik door persoon in het verleden, op dit moment of kans in de toekomst					79
- idem + gebruik door ander gezinslid of kennis					92

Inderdaad blijkt slechts een minderheid van 12% van de respondenten op het moment van onderzoek zelf minstens een van de genoemde uitkeringen te ontvangen. Maar als we de persoonlijke betrokkenheid 'dynamiseren' dan blijkt dat liefst 79% van alle Nederlanders nu een uitkering ontvangt, of in het verleden er een ontving, of zich een grote tot zeer grote kans geeft er in de toekomst een nodig te hebben. Als we het beeld verder nog 'socialiseren' dan blijkt dat niet minder dan 92% van alle Nederlanders persoonlijk bij het stelsel betrokken is. Op grond van deze cijfers kan men beter begrijpen waar de hier gevonden brede legitimiteit en motivatie tot betalen op gebaseerd is.

6.2. Verschillen tussen groepen?

Ondanks de sterke persoonlijke betrokkenheid zijn er tussen individuen verschillen in motivaties. Deze worden getoond in tabel 4.

Als eerste moet opgemerkt worden dat de verschillen betrekkelijk klein zijn. Slechts in een paar gevallen lopen de meningen tussen bepaalde categorieën meer dan 10% uiteen. Dit komt overeen met bevindingen in Denemarken en Zweden, twee andere brede verzorgingsstaten, waar tussen verschillende socio-economische groepen ook weinig variatie in welvaartstaatinies gevonden is.⁶⁰ Ten

⁶⁰ N. PLOUG, *The welfare state: consistent attitudes in a changing world*, Paper presented at the ISA RC 19 Annual Meeting, Australia, Canberra, 19-23 August 1996; R. AGUILAR en B. GUSTAFSON,

tweede, in elke categorie van de verschillende kenmerken is de rangorde tussen de motieven gelijk. In elke categorie is eigenbelang het meest genoemde motief, gevolgd door morele plicht en daarna affectie. Het motivatie-patroon als zodanig is dus universeel.

Bekijken we de tabel wat nauwkeuriger dan zien we voor wat betreft geslacht dat mannen wat meer gemotiveerd zijn dan vrouwen op grond van eigenbelang en moreel plichtsbesef, maar de verschillen zijn niet significant. Er is geen verschil ten aanzien van affectie. Deze resultaten weerspreken de algemene verwachtingen, in die zin dat ze geen blijk geven van een veronderstelde grotere zorgzaamheid onder vrouwen, of hun groter profijt van het stelsel. Echter, het betreft hier enkel bi-variate relaties, de situatie kan anders komen te liggen bij constant houden van andere kenmerken, en zoals we eerder opmerkten, de bijzondere arbeidsmarktpositie van Nederlandse vrouwen zou tot andere verwachtingen aanleiding kunnen geven. Dit laatste lijkt hier bevestigd te worden.

“Public opinion about social assistance in Sweden”, *European Journal of Political Research*, vol. 16, Dordrecht, Kluwer, 1988, 251-276.

Tabel 4 Motieven om bij te dragen aan sociale zekerheid naar persoonskenmerken

[% (sterk) mee eens - % (sterk) oneens] [Ntotaal=1403]

	Welbegrepen eigen belang	Morele plicht	Affectie
Totaal	82 - 3	64 - 8	42 - 14
Geslacht			
- man	84 - 3	65 - 8	42 - 17
- vrouw	80 - 4	63 - 8	42 - 12
Leeftijd	*	*	*
- =< 29	75 - 6	54 - 10	26 - 21
- 30-49	84 - 2	60 - 10	39 - 16
- 50-64	84 - 3	71 - 6	52 - 8
- >= 65	88 - 1	81 - 4	65 - 7
Opleidingsniveau		*	*
- laag	80 - 2	62 - 7	42 - 11
- midden	82 - 4	61 - 10	36 - 20
- hoog	86 - 4	75 - 6	50 - 15
Inkomensniveau			
- laag	83 - 2	66 - 6	50 - 10
- midden	81 - 4	61 - 10	38 - 16
- hoog	82 - 3	66 - 7	40 - 20
Gebruikt sociale zekerheid			*
- nee	82 - 4	63 - 8	40 - 15
- ja	89 - 1	69 - 6	53 - 10

* = significante verschillen: Chi-kwadraat toets, $p < .000$

Voor wat betreft leeftijd zien we dat elk motief sterker wordt onderschreven door ouderen, dan door jongeren. Het verschil is vooral groot ten aanzien van morele plicht en affectie. Deze bevindingen komen overeen met de verwachting van een geringer profijt dat jongeren van het stelsel hebben, en van hun meer geïndividualiseerde, 'post-materialistische' opvattingen. Hierbij moet aangetekend worden dat het feit dat ze de motieven minder positief onderschrijven niet in evenredigheid betekent dat ze ze afwijzen. Eerder is het zo dat ze aangeven niet zeker te zijn van het antwoord. De percentages 'weet niet - geen antwoord' zijn onder de jongeren duidelijk hoger, evenals die van het antwoord 'eens, noch oneens'. Dit zou kunnen betekenen dat jongeren een duidelijkere opinie zullen ontwikkelen als ze ouder worden, wat op zijn beurt zou kunnen betekenen dat de gevonden resultaten geen generatieverschillen aangeven, maar leeftijdsverschil-

len. Over de toekomstige legitimiteit van de sociale zekerheid valt in dat laatste geval minder te vrezen, dan in het eerste.

Opleidingsniveau speelt ook een rol. De verwachtingen waren tegenstrijdig, maar hier zien we dat hoger opgeleiden meer gemotiveerd zijn om aan sociale zekerheid bij te dragen dan lager opgeleiden. Alle opleidingscategorieën zijn in dezelfde mate gemotiveerd door overwegingen van eigenbelang, maar de hoger opgeleiden geven meer aan gemotiveerd te worden op grond van morele plicht en affectie, wat de hypothese van hun hogere peil van 'moreel bewustzijn' ondersteunt. Het veronderstelde grotere aandeel van 'post-materialisten' onder hoger opgeleiden toont zich niet in onze bevindingen. Bij het motief van affectie lijkt er een U-verband aanwezig te zijn: de lager opgeleiden, die vermoedelijk gemiddeld dichter bij uitkeringsgerechtigden staan en/of meer persoonlijke ervaring hebben met het ontvangen van uitkeringen, geven dit motief meer aan, dan degene met een opleiding in de midden categorie, maar toch nog minder dan de hoger opgeleiden.

Opmerkelijk is dat het inkomensniveau niet bepalend is voor de motivatie om aan sociale zekerheid bij te dragen. Het motief van eigenbelang wordt door de hogere inkomens niet minder genoemd dan door de lagere inkomens. Vermoedelijk komt dit door het brede karakter van de Nederlandse verzorgingsstaat, waarin er ook (of met name) voor de hoger inkomens profijtelijke arrangementen bestaan. Eerder hebben we geen expliciete hypothesen geformuleerd over het verband tussen inkomen en de beide andere motieven. Hier zien we dat er geen significante verschillen aanwezig zijn.

Degenen die op het moment van onderzoek feitelijk gebruik maken van socialezekerheidsregelingen geven, zoals verwacht, iets meer het motief van eigenbelang aan dan anderen. Ze zijn duidelijk sterker gemotiveerd door affectie ten opzichte van hun lotgenoten.

Er blijken dus bepaalde groepen te zijn met motivaties die van het gemiddelde patroon afwijken. Resumerend, het zijn in het algemeen de jongeren die wat minder gemotiveerd zijn om aan de sociale zekerheid bij te dragen, de hoger opgeleiden wat meer, evenals degenen die afhankelijk zijn van een uitkering. Weinig tot geen verschillen zijn er tussen mannen en vrouwen, en tussen de verschillende inkomensgroepen. Echter, dit betreft bi-variate, directe samenhangen tussen kenmerken en motivaties, waarbij geen rekening is gehouden met de mogelijke onderlinge verbanden tussen de persoonlijke kenmerken en met eventuele indirecte verbanden die kunnen bestaan via bepaalde opinies, percepties en houdingen. In de navolgende multi-variate analyse wordt hiermee wel rekening gehouden.

6.3. Determinanten van motivaties

Om een beter zicht te krijgen op de verschillende factoren die de motivatie om aan sociale zekerheid bij te dragen beïnvloeden, is een multi-variate LISREL-analyse uitgevoerd, waarvan de resultaten getoond worden in tabel 5. Het totale model waarin persoonlijke kenmerken en een aantal relevante opinies, percepties en houdingen zijn opgenomen, kent een redelijke fit.⁶¹

Als we eerst kijken naar de set van opinies, percepties en houdingen, dan zien we dat de grootste invloed uitgaat van iemands algemene solidaire houding ($\beta=.24$). Dit betekent dat mensen die over het algemeen meer rekening houden met anderen, er plezier in hebben iets voor anderen te doen, en niet vinden dat ieder maar voor zichzelf moet zorgen etc.,⁶² sterker gemotiveerd zijn om bij te dragen aan de sociale zekerheid. Een relatief sterke invloed wordt uitgeoefend door iemands perceptie van de sociale effecten van sociale zekerheid ($\beta=.14$), iemands schuldperceptie ($\beta=.13$) en de houding ten opzichte van inkomenssolidariteit. Met andere woorden, zoals verwacht zijn degenen, die sterker het idee hebben dat door het stelsel van sociale zekerheid sociale onrust, grootschalige armoede en onrechtvaardigheid wordt voorkomen, sterker gemotiveerd om aan de sociale zekerheid bij te dragen.

Hetzelfde geldt voor hen die uitkeringsafhankelijkheid minder toeschrijven aan de schuld van uitkeringsontvangers zelf, en voor hen die sterker het principe onderschrijven dat de sterkste schouders de zwaarste lasten moeten dragen. Andere factoren hebben een kleine, maar niettemin significante invloed. Zoals verwacht, zijn degenen die in het algemeen een groter vertrouwen hebben in andere mensen meer gemotiveerd. Alsmede degene met een meer linkse politieke voorkeur. Opmerkelijk is dat geen invloed wordt uitgeoefend door wat mensen zoal vinden van de algemene kenmerken van het socialezekerheidsstelsel, wat ze vinden van de hoogte en toereikendheid van uitkeringen, en van de mate van misbruik. Evenmin is voor de motivatie om aan sociale zekerheid bij te dragen van belang wat men ziet als de morele en economische gevolgen van het stelsel.

De motivatie om bij te dragen lijkt dus in het algemeen meer bepaald te worden door 'interne' individuele factoren, zoals algemene solidaire houding, vertrouwen

⁶¹ GFI > .95 en RMSEA < .08: zie M.W. BROWNE & R. CUDECK, "Alternative ways of assessing model fit" in K.A. BOLLEN & J. SCOTT LONG (eds.), *Testing Structural Equation Models*, Sage Focus Edition, 1993, 154.

⁶² Zie in de bijlage de items waaruit de houding-schaal is samengesteld.

in anderen, politieke ideologie, houding ten opzichte van herverdeling van inkomens, dan door een zorg om de (eerlijke) werking, kenmerken en uitkomsten van het stelsel als zodanig. Het feit dat de frequentie van kerkbezoek geen invloed uitoefent heeft waarschijnlijk als reden dat leeftijd en opleidingsniveau in het model zijn opgenomen. In Nederland is de secularisatiegraad hoog, en het zijn met name nog de ouderen en lager opgeleiden die de kerk bezoeken.

Kijken we nu naar de directe invloed van de persoonlijke kenmerken, dan zien we dat de meeste bevindingen uit de bi-variate analyse terugkeren. Ouderen zijn meer gemotiveerd dan jongeren ($\beta=.21$). Hoger opgeleiden zijn meer gemotiveerd dan lager opgeleiden ($\beta=.09$) en mensen met een uitkering meer dan mensen zonder ($\beta=.06$). Zoals in het bi-variate geval is er ook geen direct effect van inkomensniveau. Echter, bij geslacht zien we, in tegenstelling tot de eerdere analyse, hier wel een direct en significant effect: mannen zijn sterker gemotiveerd om aan sociale zekerheid bij te dragen dan vrouwen ($\beta=-.08$).

Tabel 5 Directe, indirecte en totale effecten op motieven van steun aan sociale zekerheid (LISREL-analyse, max. likelihood, gestandaardiseerde coëfficiënten van effecten significant bij $p < 0.05$; $N=1407$)

	Directe effecten op MOTIVATIE	Effecten van persoonskenmerken op...						Totaal effect op MOTIVATIE
		SE	SP	IS	VA	SH	PV	
Geslacht <i>man-vrouw</i>	-0.08	0.09	-0.06	-0.07	0.06	0.27	0.13	-0.02
Leeftijd <i>jong-oud</i>	0.21		-0.16	0.11		0.15		0.30
Opleidingsniveau <i>laag-hoog</i>	0.09	0.26	0.10	0.23	0.08	0.09		0.18
Inkomensniveau <i>laag-hoog</i>			0.10				0.06	-0.02
Gebruikt sociale zekerheid <i>nee-ja</i>	0.06							0.06
Sociale effecten SE <i>neg-pos</i>	0.14							
Schuld-perceptie SP <i>Laag-hoog</i>	-0.13							

	Directe effecten op MOTIVATIE	Effecten van persoonskenmerken op...						Totaal effect op MOTIVATIE
		SE	SP	IS	VA	SH	PV	
Houding inkomenssolidariteit IS <i>Neg-pos</i>	0.17							
Vertrouwen in anderen VA <i>laag-hoog</i>	0.06							
Solidaire houding SH <i>laag-hoog</i>	0.24							
Politieke voorkeur PV <i>links-rechts</i>	-0.06							
Rsquare	24%	6%	8%	6%	1%	10%	2%	

Chi-square = 304.59, df=40, p=0.0; RMSEA = .07; GFI = 0.97; critical N = 295

Het totale effect van de persoonlijke kenmerken op motivaties, is anders dan hun eigen directe effect. Dit komt omdat zij ook een indirecte invloed hebben, die loopt via hun samenhang met opinies, percepties en houdingen. In het geval van geslacht is het totale effect ($\beta=.02$) nogal wat kleiner dan het directe effect ($\beta=.08$). Hoewel mannen meer voor inkomenssolidariteit zijn en meer een linkse politieke voorkeur hebben - wat hen sterker gemotiveerd maakt om bij te dragen - hebben ze ook een minder sterke algemene solidaire houding, stellen ze minder vertrouwen in anderen, zien ze de sociale effecten van sociale zekerheid minder positief, en geven ze sterker de ontvangers van een uitkering de schuld van de positie waarin ze verkeren - wat factoren zijn die mannen minder gemotiveerd maken. In het geval van leeftijd wordt het vrij grote directe effect ($\beta=.21$) nog verder versterkt (tot $\beta=.30$) door het feit dat oudere mensen uitkeringsgerechtigden minder de schuld geven van hun afhankelijkheid, ze sterker voor inkomenssolidariteit zijn en een sterkere algemene solidaire houding hebben. De versterking van het directe effect is nog sterker in het geval van opleidingsniveau: het totale effect ($\beta=.18$) is twee keer zo groot als het directe effect ($\beta=.09$). Mensen met een hogere opleiding zijn meer gemotiveerd als zodanig, maar ook omdat ze een positiever beeld hebben van de sociale effecten van sociale zekerheid, sterker voorstander zijn van inkomenssolidariteit, meer vertrouwen stellen in anderen en een sterkere algemene solidaire houding hebben. Het inkomensniveau heeft geen eigen direct effect, maar wel indirecte. Mensen met een hoger inkomen zijn wat minder gemotiveerd ($\beta=-.02$), omdat ze rechtser zijn

en meer de schuld van afhankelijkheid bij de uitkeringsontvangers zelf leggen. Tot slot toont tabel 5 dat uitkeringsontvangers geen andere percepties, opinies en houdingen met betrekking tot de sociale zekerheid hebben, dan degene die geen uitkering ontvangen. In Nederland bestaat tussen beide groepen dus geen substantiële culturele kloof.

7. CONCLUSIES EN DISCUSSIE

Vanuit sociologisch perspectief staat of valt de toekomst van de sociale zekerheid met haar legitimiteit. Theoretische sociologische beschouwingen over deze legitimiteit kenmerken zich al zo'n dertig jaar door pessimisme. Strijdig hieraan zijn de bevindingen van empirisch onderzoek, die telkens weer aangeven dat de welvaartstaat zich mag verheugen in een grote mate van publieke steun. Voor deze discrepantie werden twee verantwoordelijke factoren genoemd. Ten eerste, een onvoldoende inzicht in wat mensen motiveert om aan sociale zekerheid bij te dragen en om de verzorgingsstaat te steunen. Theorieën over een afnemende legitimiteit van de verzorgingsstaat neigen ernaar, ofwel eenzijdig de nadruk te leggen op motieven van eigenbelang, ofwel op motieven die voortvloeien uit waarden en normen die mensen hanteren. Het werd beargumenteerd dat een beter begrip mogelijk zou zijn als men ervan uitgaat dat beide typen motivaties tegelijkertijd een rol kunnen spelen, en dat daarenboven nog andere motieven een rol kunnen spelen. Ten tweede, tot nu toe zijn motivaties om sociale zekerheid al of niet te steunen vooral indirect gemeten. Gewoonlijk worden ze afgeleid uit de invloed die 'profijtindicatoren' als inkomen en klassenpositie hebben op de houding ten opzichte van sociale zekerheid en verzorgingsstaat en/of uit de invloed hierop van 'waarde-indicatoren' als politieke voorkeur, egalitarisme en individualisme. Getwijfeld werd echter aan de geldigheid van dergelijke indicatoren. Een directe meting van motieven is in dat opzicht beter, en staat tevens betere analyses toe van de factoren die motivaties beïnvloeden, een terrein van onderzoek dat tot op heden nauwelijks is betreden.

In deze bijdrage is een instrument ontwikkeld om motivaties, die mensen kunnen hebben om aan sociale zekerheid bij te dragen, direct te meten. Op grond van sociologische theorieën over solidariteit, die solidariteit zien als de mate waarin individuen bij (willen) dragen aan collectieve belangen, werden vier typen motivaties onderscheiden: 1) affectie en persoonlijke identificatie, 2) welbegrepen eigenbelang, 3) moreel plichtsbesef, en 4) geaccepteerd gezag. Toepassing van het ontwikkelde instrument in een nationaal survey onder de Nederlandse bevolking in 1995, waarbij respondenten gevraagd welke van de motieven bij hen

een rol spelen ten aanzien van het betalen van sociale premies, leidde tot een aantal interessante bevindingen.

Ten eerste bleek het inderdaad zo te zijn dat mensen meerdere motieven tegelijkertijd hebben om aan de sociale zekerheid bij te dragen. Niet minder dan tweederde gaf combinaties aan van de motieven eigenbelang en moreel plichtsbesef en/of affectie. Dit geeft aan dat theorieën die een negatieve ontwikkeling in de legitimiteit van de verzorgingsstaat eenzijdig voorspellen op grond van ontwikkelingen in profijtposities - zoals Wilensky's 'middle mass' hypothese - dan wel op grond van culturele ontwikkelingen - zoals Inglehart's 'post-materialisme' hypothese - niet juist kunnen zijn. De legitimiteit van sociale zekerheid blijkt een robuuster fundament te hebben, dan één bepaald type motivatie.

Ten tweede bleek dat het motief van 'welbegrepen eigenbelang' de hoofdrol speelt. Liefst 82% van de respondenten gaf dit motief, terwijl tweederde (ook) 'moreel plichtsbesef' noemde, en iets minder dan de helft het motief van 'affectie' nog noemde. Op dit moment blijkt de legitimiteit van de Nederlandse verzorgingsstaat dus voornamelijk te rusten op overwegingen van eigenbelang. Het lijkt er op dat het brede karakter van die verzorgingsstaat zijn eigen legitimiteit heeft gegenereerd, doordat ze vrijwel ieder een idee van persoonlijk profijt geeft. Alhoewel er geen direct vergelijkbare gegevens zijn, kunnen we aannemen dat de situatie in andere brede verzorgingsstaten, zoals België, Duitsland, Frankrijk en de Scandinavische landen, hetzelfde is. In landen met een selectiever systeem, zoals de USA, Canada, Midden- en Oost-Europese landen, en wellicht ook Engeland, kan men lagere proporties van mensen verwachten, die desgevraagd het motief van eigenbelang zouden noemen. Omdat er een positief verband bestaat tussen het noemen van de verschillende motivaties kan men ook verwachten dat men in die landen tevens minder gemotiveerd is op grond van moreel plichtsbesef en affectie. In residuele verzorgingsstaten zullen de groepen die gewoonlijk geen uitkeringen ontvangen namelijk gemiddeld wat verder afstaan, in sociale en culturele zin, van degene die wel afhankelijk zijn van uitkeringen. Men zou dus kunnen zeggen dat een brede welvaartstaat maatschappelijke legitimiteit genereert, terwijl een selectieve die in de weg staat. Ofwel, het kan net zo moeilijk zijn om een brede verzorgingsstaat te beperken, als om een selectieve uit te breiden. Wat we de afgelopen twintig jaar in West-Europese landen enerzijds en in de USA anderzijds feitelijk aan ontwikkelingen hebben gezien, lijkt deze gedachte te bevestigen.

Waar de gedachte ook op wijst, is dat een relatief vergaande afbraak van een brede verzorgingsstaat tot een negatieve spiraal van afnemende legitimiteit en verdere afbraak kan leiden. Het zou namelijk kunnen zijn dat de groepen die door

een initiële vermindering van verzorgingsarrangementen hun profijt van de verzorgingsstaat verliezen, ook minder gemotiveerd raken op grond van moreel plichtsbesef en affectie, omdat de sociale en culturele afstand tot de uitkeringsafhankelijken toe zal nemen. Hierdoor zou de legitimiteitsbasis verder afnemen, daarmee de weerstand tegen verdere afbouw, en de negatieve spiraal zou een feit zijn.

Dat het welbegrepen eigenbelang zo'n grote rol blijkt te spelen betekent ons inziens niet dat de overige motieven, die duiden op een sociaal-cultureel fundament van de verzorgingsstaat, onbelangrijk zijn. Offe⁶³ stelt dat een basaal gevoel van 'sameness' onder de nationale bevolking noodzakelijk is om te voorkomen dat de verzorgingsstaat ten onder gaat aan op groepsbelang gebaseerde tegenstellingen en concurrentie om profijt. Goodin⁶⁴ veronderstelt dat morele principes rond de rechtvaardigheid van herverdeling een noodzakelijke basis vormen voor regelingen die de armsten beschermen. En Hinrichs⁶⁵ stelt dat een 'culture of solidarity' zelfs nodig is in het geval van onderlinge sociale verzekeringen, om dat daar de herverdelende effecten veelal niet gering zijn. Verder mag men veronderstellen dat brede verzorgingsstaten nooit ontstaan kunnen zijn zonder een substantiële morele en affectionele basis.

Een derde algemene conclusie is, dat het indirect meten van motieven, aan de hand van de invloed die profijt- en waarde-indicatoren hebben op de houding ten opzichte van sociale zekerheid, tot misleidende uitkomsten kan leiden. In het kader van de brede Nederlandse verzorgingsstaat is er vrij weinig verschil in de mate waarin verschillende sociale groepen ervan profiteren. Het gevolg is dat traditionele profijt-indicatoren, als inkomen, uitkeringsafhankelijkheid, geslacht en opleidingsniveau slechts weinig tot helemaal niet samenhangen met de houding van Nederlanders ten opzichte van sociale zekerheid en verzorgingsstaat.⁶⁶ De voor de hand liggende conclusie op grond van enkel deze gegevens zou daarom zijn dat het eigenbelang nauwelijks een rol speelt in de legitimiteit van de Nederlandse verzorgingsstaat. Echter, door middel van de directe meting hebben we hier gezien dat dit een volstrekt onjuiste conclusie zou zijn.

⁶³ C. OFFE, "Democracy against the welfare state" in J. MOON (ed.), *Responsibility, rights and welfare*, Boulder, USA, Westview Press, 1988.

⁶⁴ R. GOODIN, "Reasons for welfare" in J.D. MOON (ed.), *Responsibility, rights and welfare*, London, Westview Press, 1988.

⁶⁵ K. HINRICH, *Social insurances and the culture of solidarity: the moral infrastructure of interpersonal redistributions*, paper presented at the ISA RC19 conference 'Comparative research on welfare state reforms', Canberra, 19-23 August 1996.

⁶⁶ Zie hiervoor ook W. VAN OORSCHOT, "Who should get what and why?" in *Policy and Politics*, forthcoming.

Verder, in sommige gevallen kan het duidelijk zijn welk motief door een bepaalde indicator gemeten wordt. De interpretatie dat het eigenbelang een rol speelt, als er grote verschillen in houding gevonden wordt tussen lagere en hoger inkomensgroepen, zal in het algemeen juist zijn. Maar wat als men vindt dat ouderen meer gemotiveerd zijn om de verzorgingsstaat te steunen dan jongeren? Is dat omdat zij er meer profijt van hebben, zijn ze minder individualistisch, of voelen ze zich nauwer betrokken bij de zwakkeren in de samenleving?

Door de motieven direct te meten hebben we gezien dat ouderen en jongeren op elk van deze typen motieven verschillen. Door de motieven direct te meten hebben we ook zicht kunnen krijgen op de factoren die de verschillen in motivatiepatroon tussen individuen kunnen verklaren. Voor wat betreft houdingen, percepties en opinies rond sociale zekerheid en verzorgingsstaat is gebleken, dat motivaties meer afhangen van factoren in de persoon - zoals iemands algemene solidaire houding, vertrouwen in anderen, politieke ideologie, zorg om sociale cohesie en orde - dan van zijn of haar perceptie van de (juiste) werking van het stelsel op zich, zoals met betrekking het misbruik dat ervan gemaakt zou worden, de (gewenste) hoogte van uitkeringen en de effecten van de sociale zekerheid op economie en moraliteit. Deze bevindingen suggereren het bestaan van 'de solidaire persoonlijkheid', eventueel als opponent van de welbekende 'calculerende burger'. Verder onderzoek zal hierover meer uitsluitsel moeten geven.

Voor wat betreft de invloed van socio-demografische variabelen bleek dat mannen, ouderen, uitkeringsontvangers en hoger opgeleiden meer gemotiveerd zijn om bij te dragen aan de sociale zekerheid. Opmerkelijk is dat inkomensniveau geen eigen directe invloed heeft. Het is enkel vanwege het feit dat hogere inkomens meer van mening zijn dat uitkeringsontvangers hun afhankelijke positie aan zichzelf te danken hebben, en omdat ze politiek gezien rechtser opvattingen hebben, dat de hogere inkomensgroepen iets minder gemotiveerd zijn om aan de sociale zekerheid bij te dragen. Verrassend was ook dat de uitkeringsontvangers weinig andere motivaties hebben dan degenen die niet van een uitkering afhankelijk zijn. Beide bevindingen lijken te bevestigen dat in Nederland het 'profijt van de overheid' wijd verspreid is.

Het sociologisch perspectief op de legitimiteit van de sociale zekerheid, zoals dat hier gepresenteerd is, suggereert in zijn algemeenheid dat die legitimiteit robuuster en daardoor minder bedreigd is, naarmate meer mensen meer verschillende motieven hebben om er aan bij te dragen. De empirische bevindingen wijzen erop dat, zeker in brede welvaartstaten, de legitimiteit sterker is dan pessimistische theoretische beschouwingen de afgelopen dertig jaar hebben beweerd. De toekomst van de sociale zekerheid lijkt pas echt in gevaar te komen

als een groot deel van de bevolking het idee heeft dat sociale bescherming er eigenlijk alleen maar is voor de zwakkeren in de samenleving.

APPENDIX A VERKLARENDE VARIABLEN

PERSOONSKENMERKEN

GESLACHT man - vrouw

LEEFTIJD jong tot oud

OPLEIDINGSNIVEAU laag - midden - hoog

INKOMENSNIVEAU bruto jaarlijks huishoudinkomen, laag - midden - hoog

GEBRUIKT SOCIALE ZEKERHEID geen uitkering op moment van onderzoek
(exclusief ouderdomspensioen), wel uitkering

OPINIES, PERCEPTIES en HOUDINGEN

INDIVIDUELE EFFECTEN VAN SOCIALE ZEKERHEID (Lickert-schaal, $\alpha=.64$, $m=2.2$, $sd=.55$, negatief tot positief). De mate waarin van mening is dat vanwege sociale zekerheid (a) het leven voor velen vrijer en aangenamer wordt (b) de Nederlandse bevolking als geheel gelukkiger is (c) iedereen een kans krijgt iets van zijn leven te maken

MORELE EFFECTEN VAN SOCIALE ZEKERHEID (Lickert-schaal, $\alpha=.67$, $m=2.0$, $sd=.54$, negatief tot positief). De mate waarin men van mening is dat vanwege sociale zekerheid (a) mensen lui worden (b) het gevoel van eigen verantwoordelijkheid afneemt (c) mensen egoïstisch en calculerend worden (d) mensen te makkelijk scheiden (e) mensen niet meer voor elkaar willen zorgen

SOCIALE EFFECTEN VAN SOCIALE ZEKERHEID (Lickert-schaal, $\alpha=.67$, $m=2.2$, $sd=.55$, $range=1-3$, negatief tot positief). De mate waarin men van mening is dat vanwege sociale zekerheid (a) maatschappelijke onrust wordt voorkomen (b) grootschalige armoede en ellende wordt voorkomen (c) er een rechtvaardiger verdeling is van kansen

ECONOMISCHE EFFECTEN VAN SOCIALE ZEKERHEID (Lickert-schaal, $\alpha=.65$, $m=2.0$, $sd=.55$, negatief tot positief). De mate waarin men van mening is dat vanwege sociale zekerheid (a) Nederland minder goed kan concurreren met het buitenland (b) de arbeidskosten te hoog zijn (c) de werkloosheid stijgt

GEWENSTE NIVEAU VAN UITKERINGEN (Lickert-schaal, $\alpha=.71$, $m=3.0$, $sd=.54$, lager - gelijk - hoger). Antwoord op de vraag of het niveau van de uitkeringen verhoogd of verlaagd dient te worden (werkloosheidsverzekering, bijstand)

SCHULDPERCEPTIE (Lickert-schaal, $\alpha=.63$, $m=2.1$, $sd=.77$, helemaal niet tot zeker wel). De mate waarin men van mening is dat uitkeringsafhankelijkheid als gevolg van werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, ziekte en bijstand de eigen schuld is van de uitkeringsgerechtigden

SYSTEEMEVALUATIE (Lickert-schaal, $\alpha=.82$, $m=2.9$, $sd=.77$, negatief tot positief). Gevoelens over het systeem van sociale zekerheid: positief vs. negatief, slecht uitgevoerd vs. goed uitgevoerd, rechtvaardig vs. onrechtvaardig, tevreden vs. ontevreden

HOUDING TEN OPZICHTE VAN INKOMENSSOLIDARITEIT In welke mate men het juist vindt dat mensen met hogere inkomens hogere socialezekerheidsbijdragen betalen (1 item vraag) (helemaal tot helemaal niet)

PERCEPTIE VAN HOOGTE VAN UITKERING (Lickert-schaal, $\alpha=.78$, $m=3.4$, $sd=.59$, makkelijk tot moeilijk) Perceptie van de mate waarin men denkt dat uitkeringen voldoende zijn om van rond te komen (werkloosheidsverzekering, bijstand, arbeidsongeschiktheidsverzekering)

MISBRUIK VAN SYSTEEM (Lickert-schaal, $\alpha=.79$, $m=3.7$, $sd=.57$, laag tot hoog) Perceptie van de mate waarin misbruik wordt gemaakt van sociale bescherming (werknemers blijven te makkelijk thuis, veel arbeidsongeschikten kunnen werken als ze zouden willen, werklozen zijn te passief op zoek naar werk, uitkeringsgerechtigden verdienen zwart bij)

VERTROUWEN IN ANDEREN (Lickert-schaal, $\alpha=.65$, $m=2.8$, $sd=.51$, nee tot ja) De mate waarin men vertrouwt op de sociale oriëntatie van andere mensen. Of andere mensen (a) normaal gesproken hun eigen belang nastreven (b) rekening houden met de belangen van anderen (c) alleen gedreven zijn door het najagen van geld en persoonlijke winst (d) altijd geneigd zijn anderen te helpen

SOLIDAIRE HOUDING (Lickert-schaal, $\alpha=.72$, $m=2.3$, $sd=.49$, sterk tot zwak). Of iemand in het algemeen is gericht op zijn eigen belangen of op die van anderen. Antwoorden op de volgende stellingen (a) solidariteit is onzin, iedereen moet maar voor zichzelf zorgen (b) in het leven moet je je eigen gang gaan en je niet zoveel van anderen aantrekken (c) ik stel mijn eigenbelang meestal voor dat van anderen (d) ik geniet ervan als ik andere mensen een plezier kan doen (e) als ik iets doe voor iemand, dan wil ik er wel iets voor terug hebben (f) ik denk nooit zo aan het belang van anderen (g) ik trek me de problemen van anderen nogal snel aan

RELIGIOSITEIT frequentie van kerkbezoek

POLITIEKE VOORKEUR (welke politieke partij iemand zou stemmen als er volgende week verkiezingen zouden zijn) links tot rechts (Groen Links, Socialistische Partij, Sociaal-democraten, christen-democraten, progressieve liberalen, conservatieve liberalen, religieus rechts, extreem rechts)